

ISSN 0972-2335

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਨ

ਸਤੰਬਰ 2018

ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਯਾਦ -ਰਾਮ ਪੁਰ ਯੂ ਪੀ ਦੇ ਇੱਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ
ਭਾਈ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ (ਪਤੰਗ) ਪਿੱਛੇ ਬੈਠੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਡਾ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ (ਉਮਰ 8-9 ਸਾਲ)

ਆਨਰੇਰੀ ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਮੁੱਲ 15/-

ਰੱਬ ਇੱਕ ਪਰ ਨਾਮ ਲੱਖਾਂ

ਕਿਸੇ ਰਾਮ ਕਿਹਾ, ਤੇ ਰਹੀਮ ਕਿਸੇ,
ਕਿਸੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਪਾਕ ਖੁਦਾਏ ਸਾਡਾ।
ਕਿਸੇ ਈਸ਼ਵਰੀ ਸ਼ੋਭਾ ਦਿੱਤੀ ਉਹਨੂੰ,
ਕੋਈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਹੇ ਅਲਾਇ ਸਾਡਾ।
ਕਿਸੇ ਗਾਡ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿ ਸਿਮਰਿਆ ਏ,
ਕਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਬਾਇ ਸਾਡਾ।
ਹਰੇ ਹਰੇ ਦਾ ਕੋਈ ਜਾਪ ਹੈ ਕਰਦਾ,
ਸਾਜਨਹਾਰ ਉਹੀ ਹੈ ਜਤਾਇ ਸਾਡਾ।
ਅਸਲ ਚੀਜ਼ ਇਕੋ ਸਭ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ,
ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਬੋਲਣ ਬੋਲੀਆਂ ਨੇ।
ਜੇਕਰ ਸੱਚ ਪੁੱਛੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਖਦਾ ਹਾਂ,
ਚਾਰੇ ਜਾਣ ਕੌਮਾਂ ਵਾਰੀ ਘੋਲੀਆਂ ਨੇ।

ਰਬ ਇਕ ਪਰ ਨਾਮ ਲਕਖਾਂ

ਕਿਸੇ ਰਾਮ ਕਿਹਾ, ਤੇ ਰਹੀਮ ਕਿਸੇ,
ਕਿਸੇ ਕਹਿਆ ਹੈ ਪਾਕ ਖੁਦਾਏ ਸਾਡਾ।
ਕਿਸੇ ਈਸ਼ਵਰੀ ਸ਼ੋਭਾ ਦਿੱਤੀ ਉਸਨੂੰ,
ਕੋਈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਹੇ ਅਲਾਏ ਸਾਡਾ।
ਕਿਸੇ ਗਾਡ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿ ਸਿਮਰਿਆ ਏ,
ਕਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਬਾਏ ਸਾਡਾ।
ਹਰੇ ਹਰੇ ਦਾ ਕੋਈ ਜਾਪ ਹੈ ਕਰਦਾ,
ਸਾਜਨਹਾਰ ਉਹੀ ਹੈ ਜਤਾਏ ਸਾਡਾ।
ਅਸਲ ਚੀਜ਼ ਇਕੋ ਸਭ ਦੇ ਮਨਣ ਵਾਲੀ,
ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦਿੱਤੀਆਂ ਬੋਲਣ ਬੋਲੀਆਂ ਨੇ।
ਜੇਕਰ ਸਚ ਪੁੱਛੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਖਦਾ ਹਾਂ,
ਚਾਰੇ ਜਾਣ ਕੌਮਾਂ ਵਾਰੀ ਘੋਲੀਆਂ ਨੇ।

ਪੁਸਤਕ ਗੁੱਝੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ - ਕਵੀ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ

ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਐਮ.ਏ. (ਸੰਗੀਤ, ਪੰਜਾਬੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ),
ਪੀਐਚ.ਡੀ.

ਸਹਿਯੋਗੀ

ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ

- ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: 4/8/90, ਮਿਤੀ 20/2/91 ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ।

ਚੰਦੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

- ਇਕ ਕਾਪੀ: 15 ਰੁਪਏ
- ਦੇਸ਼ ਸਾਲਾਨਾ ਚੰਦਾ: 150 ਰੁਪਏ
- ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ ਚੰਦਾ: 1500 ਰੁਪਏ
- ਵਿਦੇਸ਼: ਸਾਲਾਨਾ ਚੰਦਾ INR 1500
- 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਲਈ ਡਰਾਫਟ, ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ, ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜਣ ਲਈ ਪਤਾ:-

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)

422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ-160015
ਫੋਨ: 0172-2772660, 098140 53630
e-mail: drjagirsingh@gmail.com

Website: <http://www.amritkirtan.com>

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਨੇ ਸਿਰਜਣਾ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨਰਜ਼, ਸ਼ੋਅਰੂਮ ਨੰ: 443, ਸੈਕਟਰ 70, ਮੁਹਾਲੀ (ਫੋਨ: 0172-2216283, 98150-72197) ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ 422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੇ ਸੇਈ	2
ਸੰਪਾਦਕੀ: ਕਰਉ ਬੇਨਤੀਆ: ਸ਼ਿਕਵਾ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ - ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	3
ਰਬਾਬੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਪਿਠ ਭੂਮੀ - ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	4
ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਰਾਗੀ ਭਾਈ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਪਤੰਗ ਜੀ - ਪ੍ਰੋ. ਨਵ ਸੰਗੀਤ ਸਿੰਘ	10
ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜਾ - ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	17
ਸੁਰਲਿਪੀ - ਰਾਗ ਸੁਧ ਭੈਰਵੀ - ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ	20
ਸੁਰਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ	ਟਾ-3

ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ ਜੀ

ਚੈੱਕ ਜਾਂ ਡਰਾਫਟ "ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ" ਦੇ ਨਾਮ ਹੀ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਜੀ। ਜਾਂ State Bank of India, Sector 22-B, Chandigarh Branch ਵਿਚ AMRIT KIRTAN TRUST ਦੇ A/C 65079603302, IFSC: SBIN0050240 ਵਿਚ ਸਿੱਧਾ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਨਾਮ ਅਤੇ ਐਂਡਰੈੱਸ ਜ਼ਰੂਰ ਸੂਚਿਤ ਕਰੋ ਜੀ ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਰਸੀਦ ਕੱਟ ਸਕੀਏ।

Donations to AMRIT KIRTAN TRUST are eligible for relief u/s 80 G of Income-Tax Act, 1961 (43 of 1961) vide CIT/- I/ CHD/ Tech./ 80-G/ 2008-939 dated 19-05-2008 valid up to 31/03/2012 and now valid in perpetuity.

Cheques should be sent in the name of AMRIT KIRTAN TRUST payable at Chandigarh. Donations also can be sent by money order at the address: AMRIT KIRTAN TRUST (Regd.), 422, Sector 15-A, Chandigarh-160015

Dated: 9/7/2018

Respected Dr. Jagir Singh Ji,

Sharda Bhari Waheguru Ji ki Fateh.

Very many thanks for the July 2018 edition of the "*Amrit Kirtan*" received today after having missed May and June, 2018 issues. I read with interest all the articles published in this issue particularly "*Bhanna Mannan*" is highly appreciated as it contained valuable lesson and educates the *Sadh Sangat* in practice.

2. Apart from this, I am delighted to read "*Babe di Rabab*" by Sr. Joginder Singh Sodhi. Sardar Sodhi Sahib must be congratulated for his in-depth research work on the first musical instrument used in *Gurbani Kirtan*, the "*Rabab*". It is belied that the "*Rabab*" or six wire "*Sarang*" was invented by Sri Guru Nanak Dev Ji himself. Where is the original "*Rabab*" of Bhai Mardana Ji? How it has disappeared from us? Can someone put some light on these questions?

3. At present, I am writing a book "*Sikh Heritage through Postage Stamps*" and preparing exhibits on the Theme of Stamps etc. and have a brief chapter on Sikh sacred music. I would like you to publish all the Musical instruments used ("*Tantye Sazz*") and being used, with their photos and English names to identify correctly on stamps.

4. In addition, I appeal to you personally and the Readers of the "*Amrit Kirtan*" to help me by sending postage stamps, Post Cards, First Day Covers, Cancellations bearing images of Golden Temple, Other *Gurdwaras*, Sikhs, *Khanda*, etc. I shall be thankful.

Every blessing,

In Gurbani Sewa,

Bhagwant Singh
204-D, Street No. 36,
Arjun Nagar,
S.J. Enclave,
New Delhi-110029

ਸ਼ਿਕਵਾ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ

ਦ ਕਲਗੀਧਰ ਟ੍ਰਸਟ ਬੜੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਉਚ ਪਾਏ ਦਾ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਇਟਰਨਲ ਵਾਇਸ'। ਇਹ ਵੱਡ ਆਕਾਰੀ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਲੇਖ ਗੰਭੀਰ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚੱਢਾ ਜੀ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਅਨੰਦ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਐਡੀਟੋਰੀਲ ਨਵੰਬਰ-ਜਨਵਰੀ 2018 ਦੇ ਅੰਕ ਵਿੱਚ ਛਪਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਖਿਚ ਲਿਆ। ਉਹ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਅਤੇ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਚੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਿਕਵਾ, ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ, ਚਿੰਤਾ, ਚਿੰਤਨ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਧਰਭ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੀ ਘਟਨਾ ਯਾਦ ਆ ਗਈ। ਗੱਲ ਸ਼ਾਇਦ 1967-68 ਦੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਉਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਥੇ ਉਦੋਂ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਦਫਤਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਿਰਮੌਰ ਕਵੀ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਰਨਾਲ ਤੋਂ ਇੱਕ ਕਵੀ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਪਰ ਸਾਕਾਰਤਮਕ ਅਤੇ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਇੱਕ ਤੁਕ ਅਜੇ ਵੀ ਯਾਦ ਹੈ-

ੜੇਲ ਫੁੱਲਾਂ ਤੇ ਵੀ ਰੋਂਦੀ ਰਹੀ ਫੁੱਲ ਕੰਡਿਆਂ ਤੇ ਵੀ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

ਸ਼ਿਕਵਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕਈ ਪਵਿੱਤਰ ਵਾਕ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਅਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਫਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪੁਰਬ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਗਾਇਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਵੇ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ-

ਉਲਾਹਨੇ ਮੈ ਕਾਹੂ ਨ ਦੀਓ।

ਮਨ ਮੀਠ ਤੁਹਾਰੋ ਕੀਓ॥ ਰਹਾਉ॥ --ਕੁਝ ਹੋਰ ਤੁਕਾਂ ਵੀ ਵਾਚਣ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ-

ਜੇ ਦੇਹਿ ਵਡਿਆਈ ਤ ਤੇਰੀ ਵਡਿਆਈ ਇਤ ਉਤ ਤੁਝਹਿ ਧਿਆਉ।--

ਜੇ ਸੁਖੁ ਦੇਹਿ ਤ ਤੁਝਹਿ ਅਰਾਧੀ ਦੁਖਿ ਭੀ ਤੁਝੈ ਧਿਆਈ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕਮਾਲ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦਾ ਭੋਰਾ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਡਿਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕਹਿੰਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਨਹੀਂ ਡਿਗਣ ਦੇਈਦਾ ਜੇ ਡਿੱਗ ਪਵੇ ਤਾਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਸੇਵਨ ਕਰ ਲਈਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦਿਆਂ ਵਿਦਵਾਨ ਆਖਦਾ ਹੈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲੋਂ ਸਾਨੂੰ ਜੋ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਕਈ ਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਕ ਲਿਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ-

ਏਹਿ ਭਿ ਦਾਤਿ ਤੇਰੀ ਦਾਤਾਰ

ਕਾਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਕਾਰ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲੋਂ ਦਿਤੀ ਦਾਤ ਸਮਝਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਰਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਚੰਗੀ ਭਾਵਨਾ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਤੁੱਕ ਤਾਂ ਜਿਹੜੇ ਸੰਧਰਭ ਵਿੱਚ ਰਚੀ ਗਈ ਹੈ ਉਹ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਇਸ ਤੁੱਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਮਿਲਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਔਖੀ ਅਤੇ ਸੌਖੀ ਹਰ ਘਟਨਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ-

ਕੇਤਿਆ ਦੁਖ ਭੂਖ ਸਦ ਮਾਰ।

ਏਹਿ ਭਿ ਦਾਤਿ ਤੇਰੀ ਦਾਤਾਰ।

ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਔਖੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰਨ ਵੇਲੇ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਕੈਪਟਨ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਅਕਸਰ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਹਨ - ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣਾ ਸੌਖਾ ਹੈ ਪਰ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਖੈਰ----ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਤਾਂ ਕਰ ਹੀ ਸਕਦੇ ਹਾਂ--

ਨਿਰਗੁਣ ਮੁਗਧੁ ਅਜਾਣੁ ਅਗਿਆਨੀ ਕਰਮ ਧਰਮ ਨਹੀ ਜਾਣਾ।

ਦਇਆ ਕਰਹੁ ਨਾਨਕੁ ਗੁਣ ਗਾਵੈ ਮਿਠਾ ਲਗੈ ਤੇਰਾ ਭਾਣਾ।

-----ਭੁੱਲ ਚੁੱਕ ਖਿਮਾ-----

ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਰਬਾਬੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਪਿਠ ਭੂਮੀ

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨੀਏ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨੀ ਕਿੱਤਾ ਵੀ ਸੰਗੀਤ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਰਾਸੀ ਜਾਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮਿਰਾਸੀਆਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਬਾਰੇ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਲਿਖਦੇ ਹਨ- ਗੁਣ ਕਰਮ ਅਤੇ ਸੁਭਾਉ ਅਨੁਸਾਰ ਮਰਾਸੀ ਅਤੇ ਭੱਟ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਹੀ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਲਹੂ-ਮਾਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੱਟ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਮ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹੋ ਕੁਝ ਹੇਰਫੇਰ ਪਾ ਕੇ ਮਿਰਾਸੀ ਅਖਵਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਿਰਾਸੀ ਲੋਕ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਭੱਟਾਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਜਜਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕੁਰਸੀ-ਨਾਮੇ ਅਥਵਾ ਬੰਸਾਵਲੀਆਂ, ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਜੋੜ ਕੇ, ਉਚੀ ਹੋਕ ਨਾਲ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿਰਾਸੀਆਂ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਕਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇੱਕ ਵੇਰ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਤਾਏ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਜ਼ਰਤ ਉਕਾਸਾ ਨੂੰ ਕੋਰੜੇ ਲਗਵਾਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨੀਂ ਮਦੀਨੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਬੁਰਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਥੋਂ ਆਪਣਾ ਬਦਲਾ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਹਜ਼ਰਤ ਅਮੀਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਉਕਾਸਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਜ਼ਰਤ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਕੋਰੜੇ ਲਗਵਾਏ ਸਨ ਤਿਵੇਂ ਆਪਣੀ ਪਿਠ ਨੰਗੀ ਕਰ ਦਿਓ ਤਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਬਦਲਾ ਲੈ ਸਕਾਂ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫੌਰਨ ਆਪਣੀ ਪਿਠ ਨੰਗੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਉਕਾਸਾ ਨੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਿੱਠ ਨੂੰ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਚੁੰਮ ਲਿਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਆਂ ਦੀ ਉਸਤਤ ਨੂੰ ਉਚੀ ਹੋਕ ਵਿੱਚ ਗਾਇਆ।

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਜ਼ਰਤ ਉਕਾਸਾ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਉਸਤਤ ਕਰਨ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਚੱਲ ਪਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਪੋਤਰੇ ਵੱਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੱਸ ਗਾ ਕੇ ਸੁਣਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਖੈਬਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਕਾਸਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਅਰਬ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਆ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹਜ਼ਰਤ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਕਾਸਾ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਇਰਾਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਰਾਨ ਤੋਂ ਅਜਮੇਰ ਖਵਾਜ਼ਾ ਮੁਈਓਦੀਨ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਥੇ ਗਾਉਣ-ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਅਪਣਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਰ-ਬਸਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਪਰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭੱਟ ਲੋਕ ਹੀ ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਗਏ ਉਹ ਮਿਰਾਸੀ ਅਖਵਾਏ। ਇਹ ਲੋਕ ਰਬਾਬ ਵਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਰਬਾਬ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਰਾਨ ਦੇ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰਾਂ ਦਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਸਾਜ਼ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਲੰਮੀ ਨਦਰ (1959) ਵਿੱਚ ਰਬਾਬ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਤਾਰੀਖੁਲ ਹੁਕਮਾ ਤੇ

ਮਸ਼ਾਹੀਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰ ਕੁ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਬੁਖਾਰੇ ਦੇ ਹਕੀਮ ਅਬੂ ਨਾਸਿਰ ਫਾਰਸੀ ਨੇ ਜੋ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਗਵੱਈਆ ਤੇ ਵਜ਼ਤਰੀ ਸੀ ਇਕ ਅਮੀਰ ਆਦਮੀ ਦੀ ਮਹਿਫਿਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਾਜ਼ ਵਜਾਇਆ ਜਿਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਮਹਿਫਿਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੱਸੀ ਫੇਰ ਰੋਈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਮਦਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਸਾਜ਼ ਰਬਾਬ ਸੀ। ਰਬਾਬ ਸਫਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਸਾਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਧੁਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਲੈਅ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਬਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤਮਈ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਨੂੰ ਜੋ ਰਬਾਬ ਵਜਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਾਹਿਰ ਸੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਾਥੀ ਬਣਾਇਆ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਲੋਕ ਰਬਾਬ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਬਾਬੀ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ- ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਜਿਤਨਾ ਸਮਾਂ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਉਤਨਾ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਿਕਟ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਰਬਾਬ ਵਜਾਉਣ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੀਣ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ-

ਭਲਾ ਰਬਾਬ ਵਜਾਇਦਾ ਮਜਲਸ ਮਰਦਾਨਾ ਮੀਰਾਸੀ ॥ 13 ॥ 11 ॥

ਇਕ ਬਾਬਾ ਅਕਾਲ ਰੂਪ ਦੂਜਾ ਰਬਾਬੀ ਮਰਦਾਨਾ ॥ ਵਾਰ ॥ 11 ॥

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੀ ਰਬਾਬ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਰਬਾਬ ਵਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬੜਾ ਆਨੰਦ ਆਵੇਗਾ। ਇੰਜ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀ ਬਣ ਗਏ। ਇਹ ਵੀ ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਨੂੰ ਰਬਾਬ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਗੁਣ ਆਪ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਨੇ ਇਨਾਮ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਇੰਜ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ-

ਵਿਦਾ ਹੋਵਣਿ ਲਗੇ ਤਾਂ ਮਰਦਾਨੇ ਡੂਮਿ ਆਖਿਆ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੁਝ ਅਸਾਨੂ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਦੇਹਿ। ਤਾਂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿਆ ਆਖੁ ਮਰਦਾਨਾ ਕਿਆ ਲੈਨਾ ਹੈ। ਅਸਾਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲਿ ਕੰਮ ਹੈ। ਮਰਦਾਨੇ ਕਹਿਆ ਸੈਨੂੰ ਕਾਈ ਭਲੀ ਵਸਤੁ ਦੇਹਿ। ਤਾਂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿਆ ਭਲੀ ਵਸਤੁ ਤੇ ਰੰਜੁ ਹੋਸੀ। ਮਰਦਾਨੇ ਕਹਿਆ ਜੀ ਤੂ ਭਲੀ ਵਸਤੁ ਦੇਹਿਗਾ ਤਾਂ ਮੈ ਕਿਉ ਰੰਜੁ ਹੋਵਾਂਗਾ, ਤਾਂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਆਖਿਆ ਤੁਸੀਂ ਮਿਰਾਸੀ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਖੋਟੇ ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਕਪੜੇ ਉਤੇ ਖੁਸੀ ਹੋਂਦੇ ਹਹੁ। ਅਗਲੀ ਗਲਿ ਜਾਣਦੇ ਨਾਹੀ। ਮਰਦਾਨੇ ਕਹਿਆ ਜੀ ਕਾਈ ਭਲੀ ਵਸਤੁ ਤੂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਸਾਈ ਦੇਹਿ। ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿਆ ਅਸਾਂ ਤੈਨੂੰ ਤਾਰ ਦਾ ਗੁਣ ਦਿਤਾ। ਏਹੁ ਅਸਾਨੂੰ ਲੋੜੀਦਾ ਆਹਾ। ਤਾਂ ਮਰਦਾਨੇ ਉਠਿ ਕੈ ਤਾਜੀਮ ਕੀਤੀ। ਫਿਰਿ ਨਾਨਕ ਜੀ ਗਲੋਂ ਚੋਲਣਾ ਲਾਹਿ ਕੈ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਗਲਿ ਪਾਇਆ। ਅਤੇ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਮਰਦਾਨਿਆ ਇਕ ਅਸਾਡਾ ਬਚਨ ਮੰਨ। ਮਰਦਾਨੇ ਆਖਿਆ ਜੀ ਫੁਰਮਾਈਐ। ਮਰਦਾਨਾ ਤੂੰ ਵੇਦੀਆਂ ਦਾ ਮਿਰਾਸੀ ਹਹਿ ਹੋਰਸ ਥੇ ਨਾਹੀਂ ਮੰਗਣਾ। ਮਰਦਾਨੇ ਕਹਿਆ ਭਲਾ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਅਸਾਡੀ ਸਾਰ ਵਿਚਿ ਰਹਹੁ। ਤਾਂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿਆ ਮਰਦਾਨਾ ਕਰਤਾਰ ਸਭਨਾ ਦੀ ਸਾਰ ਵਿਚਿ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਤੋਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਆ ਗਏ। ਇਥੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਸਮੇਂ ਰਬਾਬ ਵਜਾਉਂਦੇ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਵੀ ਸਿਖਾਈ- ਅਰ ਇਕ ਦਿਨ ਮਰਦਾਨਾ ਮਿਰਾਸੀ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਆਣ ਮਿਲਿਆ ਸੋ ਤਦ ਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਜਾਰਤ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਮਰਦਾਨੇ ਕਹਿਆ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਜੇ ਤੂ ਚਲੇਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਜਾਤ੍ਰਾ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਜਾਰਤ ਕਰ ਆਈਏ। ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਆਖਿਆ ਜੇ ਤੂੰ ਅਸਾਡੇ ਨਾਲ ਪੱਕੀ ਰਿਫਾਕਤ ਕਰੇਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜਾਈਏ, ਤਾਂ ਉਸ ਆਖਿਆ ਜਿ ਜੇ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਕੁਟੰਬੀਆਂ ਦੀ ਖਬਰ ਲਵੇਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਰਿਫਾਕਤ ਕਰਦਾ। ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਕਹਿਆ ਰਾਗ ਤੂੰ ਜਿਹੜਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ ਸੋ ਇਹੋ ਸਬਦ ਰਾਗ ਪਾਇਕੇ ਨਿਹਕਾਮ ਹੋ ਕੇ ਗਾਵੇਂਗਾ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਪਰਲੋਕ ਸਿਧ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਜੇ ਇਹੋ ਸਬਦ ਤੇਰੇ ਵੰਸ ਵਾਲੇ ਗਾਵਨਗੇ ਤਾਂ ਉਨਕਾ ਵਿਵਹਾਰ ਸਿਧ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਸੁ ਮਰਦਾਨੇ ਉਪਰਿ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਖੁਸੀ ਸੀ। ਜਾਂ ਮਰਦਾਨਾ ਗਾਵਦਾ, ਤਾਂ ਰੰਗੁ ਸਹਜੇ ਹੀ ਪਾਉਂਦਾ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਉਧਾਰ ਲਈ ਉਦਾਸੀਆਂ ਲਈ ਚੱਲੇ ਤਾਂ ਮਰਦਾਨੇ ਲਈ ਚੰਗੇ ਰਬਾਬ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ। ਜਿਹੜਾ ਰਬਾਬ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਵਜਾਇਆ ਉਹ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸਾਖੀ ਬੜੀ ਭਾਵਪੂਰਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਖੀ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਰਬਾਬ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਅੰਸ਼ ਦੇਣੇ ਉਚਿਤ ਹੋਣਗੇ-

ਨਾਨਕ ਆਖਿਆ ਮਰਦਾਨਿਆ ਤਾਰ ਵਜਾਉ। ਮਰਦਾਨੇ ਆਖਿਆ ਜੀ ਮੈਂ ਤਾਰਿ ਕਦੀ ਨਾਹੀ ਵਜਾਈ। ਨਾਨਕ ਆਖਿਆ, ਸੁਣਿ ਮਰਦਾਨਾ ਅਸਾਂ ਤੈਨੂੰ ਤਾਰ ਦਾ ਗੁਣ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਸੌ ਕਿਥੇ ਘਤਿਓ? ਮਰਦਾਨੇ ਕਹਿਆ, ਜੀ ਮੈਂ ਤਾ ਵੇਚਿ ਨਾਹੀ ਖਾਧਾ। ਜਿਥੈ ਰਖਿਆ ਹੈ ਤਿਥਉ ਪਇਆ ਹੋਗਾ। ਨਾਨਕ ਕਹਿਆ ਵਜਾਇ ਮਰਦਾਨਾ। ਮਰਦਾਨੇ ਪਾਸਿ ਰਬਾਬ ਨਾਹਾ। ਮਰਦਾਨੇ ਹੁਕਮੁ ਮੰਨਿਆ, ਮਰਦਾਨਾ ਸਹਰ ਵਿਚਿ ਆਇਆ। ਆਇ ਕਰਿ ਲਗਾ ਕੋਈ ਢਾਢੀ ਟੋਲਣ। ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਹਿਕੁ ਡੂਮਿ ਦਾ ਹਿਕਸੁ ਪਠਾਣ ਅਗੇ ਬੈਠਾ ਗਾਵਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੰਝੋਲਾ ਰਬਾਬ ਹਥਿ ਵਜਾਵਦਾ ਹੈ। ਮਰਦਾਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਆਇ ਸਲਾਮ ਦਿਤੋਸੁ। ਤਿਚਰਾਂ ਪਠਾਣ ਉਠਿ ਖੜਾ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਮਰਦਾਨੇ ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ ਚਲ ਭਾਈ ਮਿਰਾਸੀ। ਹਿਕ ਬੰਦਾ ਖੁਦਾਇ ਦਾ ਤੈਨੂੰ ਸਦਦਾ ਹੈ। ਓਹੁ ਮਿਰਾਸੀ ਉਠਿ ਖੜਾ ਹੋਇਆ। ਮਰਦਾਨਾ ਲੈ ਕਰਿ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਨਕ ਪਾਸ ਆਇ ਬੈਠਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਓਸੁ ਭਾਈ ਵਜਾਉ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸਮਾਧ ਲਗੀ ਹੋਈ ਆਹੀ। ਜਾਂ ਉਸ ਡੁਮੇਟੇ ਤਾਰ ਵਜਾਈ ਤਾਂ ਨਾਨਕ ਅਖੀਆਂ ਖੋਲੀਆਂ ਆਖਿਓਸੁ, ਵੇ ਮਰਦਾਨਾ ਤੂੰ ਵਜਾਇ। ਮਰਦਾਨੇ ਹੁਕਮੁ ਮੰਨਿਆ। ਮਰਦਾਨਾ ਤਾਰ ਵਜਾਇ ਨਾ ਸਾ ਜਾਣਦਾ ਮਰਦਾਨਾ ਲਗਾ ਵਜਾਵਣ। ਮਰਦਾਨੇ ਇਜੇਹੀ ਤਾਰਿ ਵਜਾਈ ਜੋ ਜੰਗਲ ਦੇ ਮਿਰਗਿ ਬਿਸੁਧੁ ਹੋਇ ਕੇ ਢਹਿ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਹੁਤ ਰੀਝਾਇਆ ਅਤੇ ਮਰਦਾਨਾ ਆਪਣੇ ਜੀ ਵਿਚਿ ਬਹੁਤ ਰਾਜੀ ਹੋਆ, ਜਾਣੇ ਜੋ ਮੈਂ ਤਾਂ ਵਜਾਇ ਨਾਹਾ ਜਾਣਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਢਾਢੀ ਹੈਰਾਨੁ ਹੋਇ ਗਇਆ ਮੈਂ ਵਡੇ ਵਡੇ ਡਿਠੇ ਆਹਾ ਪਰ ਇਹ ਗੁਣ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਡਿਠਾ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਖਿਆ ਮਰਦਾਨਾ ਕੋਈ ਰਬਾਬ ਲੈ। ਤਾਂ ਮਰਦਾਨੇ ਆਖਿਆ, ਜੀ ਤੰਬੂਰਾ ਲਈਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਖਿਆ, ਮਰਦਾਨਾ ਰਬਾਬ ਗੁਰਮੁਖੀ ਢਢਿ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੁ ਵਾਜਾ ਹੈ ਸੋ ਸਭੇ ਵਿਕਾਰ ਹੈ। ਸੋ ਮਰਦਾਨੇ ਫਿਰਿ ਆਖਿਆ ਜੀ ਰਬਾਬ ਮਿਲੈ। ਤਾਂ ਫਿਰਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਖਿਆ ਮਰਦਾਨਾ ਸੁਆਲ ਕਰਨਾ ਭਲਾ ਨਾਹੀ। ਪਰ ਜਰੂਰਤ ਕਰਾਵਦੀ ਹੈ। ਜਾਇ ਕਰਿ ਬੇਬੇ ਜੀ ਪਾਸਿ ਆਖੁ ਜੋ ਬੇਬੇ ਜੀ ਨਾਨਕ ਕਹਿਆ ਤਉ ਉਤੇ ਸੁਆਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੇ ਮੰਨੇ ਤਾਂ ਆਖਾ ਅਤੇ ਨਾ ਮੰਨੇ ਤਾਂ ਨਾਹੀ ਆਖਿਦਾ। ਜੇ ਮੰਨਿਓ ਸੁ ਤਾ ਆਖੇ ਜੋ ਹਿਕੁ ਅਸਾਨੁ ਰਬਾਬ ਲੈ ਦੇ। ਤਾਂ ਢਾਢੀ ਕਹਿਆ ਜੀ ਏਹੁ ਰਬਾਬ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ। ਫਿਰਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਹਿਆ ਭਾਈ ਢਾਢੀ ਅਸਾਨੁ ਪਹੁਚਿਆ ਤੈ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਏਹੁ ਅਸਾਡੇ ਕੰਮ ਦਾ ਨਾਹੀ। ਮਰਦਾਨਾ ਜਾਇ ਨਾਨਕੀ ਪਾਸ ਖੜਾ ਹੋਇਆ। ਮਰਦਾਨੇ ਆਖਿਆ ਜੀ ਹਿਕ ਰਬਾਬ ਜਿਤਨੇ ਤੋ ਮਿਲੇ ਤਿਤਨੇ ਤੋ ਲੈ ਦੇਉ। ਨਾਨਕੀ ਆਖਿਆ ਹਿਕੁ ਕਿਆ ਸਉ। ਨਾਨਕੀ ਆਖਿਆ, ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ, ਜੇਹਾ ਤੇਰੀ ਖੁਸੀ ਆਵੈ ਤੇਹੋ ਲਐ। ਮੁਲ ਦਾ ਸਰਫਾ ਨ ਕਰ।

ਕਈ ਦਿਨ ਮਰਦਾਨਾ ਰਬਾਬ ਲਭਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਕਿਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰਬਾਬ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਉਹ ਫਿਰੰਦੇ ਰਬਾਬੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਪੁਜਦਾ ਹੋ। ਫਿਰੰਦੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਵੀ ਅਲੌਕਿਕ ਹੈ।- ਤਾਂ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਫਿਰੰਦਾ ਰਬਾਬੀ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਆਇ ਮਿਲਿਆ। ਆ ਕਰਿ ਲਗਾ ਪੁਛਣ, ਕਉਣ ਭਾਈ, ਤੂੰ ਕਿਸਨੋ ਟੋਲਦਾ ਹੈਂ। ਮਰਦਾਨੇ ਆਖਿਆ, ਜੀ, ਇਥੇ ਹਿਕੁ ਰਬਾਬੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲੇ ਫੇਰੂ ਆਖਦੇ ਹੈਨਿ। ਫਿਰੰਦੇ ਆਖਿਆ, ਤੇਰਾ ਨਾਉ ਕਿਆ ਹੈ? ਤੂੰ ਹੁੰਦਾ ਕਉਣ ਹੈ? ਤੂ ਭੇਜਿਆ ਕਿਸੁ ਹੈ? ਅਤੇ ਤੇਰਾ ਵਤਨ ਕਉਣ ਹੈ? ਤਾਂ ਮਰਦਾਨੇ ਕਹਿਆ, ਮੇਰਾ ਵਤਨ ਰਾਇ ਭੋਈ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਹੈ, ਨਾਉ ਮਰਦਾਨਾ ਹੈ। ਭੇਜਿਆ ਨਾਨਕ ਵੇਦੀ ਫਕੀਰ ਹੁਕਮੁ ਰਬਾਬੁ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ। ਫਿਰੰਦੇ ਆਖਿਆ, ਫਿਰੰਦਾ ਫੇਰੂ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਾਨਕ ਵੇਦੀ ਮਹੀ ਥੇ ਘਲਿਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਰਬਾਬੁ ਭੀ ਮੈਥੇ ਹੈ। ਅਤੇ ਨਾਨਕ ਵੇਦੀ ਮੇਰਾ ਚਿਰੰਕਣਾ ਅਸਨਾਉ ਹੈ। ਮਰਦਾਨੇ ਆਖਿਆ ਜੀ ਰਬਾਬੁ ਮੈਨੂੰ ਦੇਵੋ। ਫਿਰੰਦੇ ਆਖਿਆ ਸੁਣਿ ਮਰਦਾਨਾ ਲੈ ਰਬਾਬੁ। ਫਿਰੰਦਾ ਨ ਜਾਣੀਏ ਰਬਾਬੁ ਕਿਥੋਂ ਲੈ ਆਇਆ। ਜਾ ਮਰਦਾਨਾ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਕਿਆ ਦੇਖੇ, ਰਬਾਬੁ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ, ਮਰਦਾਨੇ ਆਖਿਆ ਜੀ ਮੁਲ ਕਹੁ। ਫਿਰੰਦੇ ਆਖਿਆ ਮਰਦਾਨੇ ਤੇਰੇ ਪਾਸਿ ਇਸ ਰਬਾਬ ਦਾ ਮੁਲ ਨਾਹੀ, ਇਸ ਦਾ ਮੁਲ ਅਸਾ ਲੈਣਾ ਭੀ ਨਾਹੀ। ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨਗੀ ਲਗੀ ਭਾਈ ਏਹੁ ਕਉਣੁ। ਮਰਦਾਨਾ ਰਹਿ ਨ ਸਕਿਆ, ਆਖਿਓਸੁ ਜੀ ਏਸ ਦਾ ਮੁਲ ਤੁਸਾਂ ਕਿਉ ਨਾਹੀ ਲੈਣਾ। ਫਿਰੰਦੇ ਆਖਿਆ ਏਹੁ ਰਬਾਬੁ ਅਸਾਨੁ ਕੁਦਰਤਿ ਨਾਲ ਹਥਿ ਆਇਆ ਹੈ। ਅਵਾਜ਼ ਏਸ ਦੀ ਏਹੀ ਨਿਕਲੀ ਜੋ ਫਿਰੰਦਾ ਏਹੁ ਰਬਾਬੁ ਹੋਰਸੁ ਅਗੇ ਵਜਾਵਣਾ ਨਾਹੀ। ਹਿਕੁ ਨਾਨਕ ਵੇਦੀ ਖਤਰੀ ਹੋਸੀ ਏਹੁ ਰਬਾਬੁ ਉਸ ਦੇ ਅਗੇ ਵਜਾਵਣੀ ਤੂ ਉਸ ਅਗੇ ਵਜਾਵੇ। ਮਰਦਾਨੇ ਏਸ ਦਾ ਮੁਲ ਅਸਲ ਅਸਾਂ ਲੈਣਾ ਨਾਹੀ। ਪਰ ਭਾਈ ਚਲੁ ਦੇਖ ਉਹੁ ਨਾਨਕ ਹੈ ਕੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੈ। ਤਾਂ ਮਰਦਾਨੇ ਕਹਿਆ ਜੀ ਚਲੋ। ਪਰ ਜੇ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹਿਕ ਵਾਰੀ ਵਜਾਇ ਦੇਖਾ। ਤਾਂ ਫਿਰੰਦੇ ਕਹਿਆ ਭਾਈ ਹੋਰਥੁ ਅਗੈ ਹੁਕਮੁ ਨਾਹੀ। ਮਰਦਾਨੇ ਕਹਿਆ ਜੀ

ਮੈਨੂੰ ਉਸੇ ਨਾਨਕ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰੰਦੇ ਕਹਿਆ ਭਾਈ, ਤੂੰ ਜਾਣੁ। ਨਾਨਕ ਉਸੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ਵਜਾਇ। ਮਰਦਾਨੇ ਰਬਾਬੁ ਹਥਿ ਲੈ ਕਰਿ ਥਾਟ ਬਣਾਇ ਕੇ ਜਾਂ ਤਾਰ ਵਜਾਈ ਤਾਂ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚੋਂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੀ ਆਵੇ। ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਦੀ ਨਾਨਕ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਨਿਕਲੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਈ ਅਵਾਜ਼ ਨਾ ਨਿਕਲੇ। ਤਾਂ ਮਰਦਾਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇ ਕਰਿ ਆਖਿਓਸੁ ਫਿਰੰਦਾ ਭਾਈ ਝਬਿ ਚਲੁ। ਫਿਰੰਦਾ ਤੇ ਮਰਦਾਨਾ ਦੋਵੇਂ ਨਾਵੈ ਦਿਨ ਆਇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਸਿ ਖੇ ਹੋਏ, ਰਬਾਬੁ ਆਗੈ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਦੁਹਾਂ ਮਥਾ ਟੇਕਿਆ। (ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਪਰੰਪਰਾ 247)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਏਹੁ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਮਰਦਾਨੇ ਲੈ ਰਬਾਬੁ ਹਥਿ। ਮਰਦਾਨੇ ਰਬਾਬੁ ਹਥਿ ਲੀਤਾ, ਲਗਾ ਥਾਟ ਬਜਾਵਣ ਤਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੁ ਕੀਤਾ ਮਰਦਾਨਾ ਝਬ ਹੋਹੁ। ਮਰਦਾਨੇ ਕਹਿਆ ਜੀ ਥਾਟ ਬਣਾਇ ਦੇਵਾਂ ਨਾ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਮਰਦਾਨਾ ਆਪੇ ਹੀ ਬਣ ਜਾਇਗਾ ਝਬੁ ਹੋਹੁ। ਮਰਦਾਨੇ ਹੁਕਮੁ ਮੰਨਿਆ ਆਪੇ ਹੀ ਥਾਟ ਬਣਿ ਗਇਆ। ਲਗਾ ਮਰਦਾਨਾ ਤਾਰ ਵਜਾਵਣ। ਤਾਰ ਵਿਚੋਂ ਏਹੁ ਅਵਾਜ਼ ਨਿਕਲੇ ਤੂੰ ਹੀ ਨਿਰੰਕਾਰ ਤੂੰ ਹੀ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਾਨਕ ਬੰਦਾ ਤੇਰਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸਮਾਧ ਲਗ ਗਈ। ਦੁਇ ਰਾਤੀ ਤੇ ਦੁਇ ਦਿਨ ਸਮਾਧਿ ਲਗੀ ਰਹੀ। ਮਰਦਾਨੇ ਰਬਾਬੁ ਵਜਾਇਏ ਛਡਿ ਦਿਤਾ। ਤੀਸਰਾ ਦਿਨ ਹੁਆ ਤਾਂ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਪਲਕਾ ਲਾਹੀਆਂ। (ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਪਰੰਪਰਾ, ਪੰਨਾ 248)

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ :

“ਮਰਦਾਨਿਆ ਰਬਾਬ ਵਜਾਇ॥ ਕਾਈ ਸਿਫਤ ਖੁਦਾਇ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਦੀ ਕਰੀਏ॥”

ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਰਬਾਬ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਛੇੜ ਕੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਮਾਹੌਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਦੇ। ਰਬਾਬ ਨਾਲ ਉਚਾਰੀ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਰੋਤਿਆਂ ਉਤੇ ਵੀ ਅਲੌਕਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਥਮ ਸਰੋਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਥਮ ਰਬਾਬ ਵਾਦਕ ਹੈ।

ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਰਬਾਬ ਦਾ ਵਾਦਨ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ-

ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਿਖ ਪੋਥੀਆਂ ਤਾਲ ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਰਬਾਬ ਵਜਾਵੇ॥

ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਸ਼ਹਜ਼ਾਦ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਸਦਾ-ਸਦਾ ਲਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਲਈ ਬਲਵੰਡ ਰਬਾਬੀ ਵੀ ਨਾਲ ਭੇਜਿਆ। ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ ਨੇ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ-

ਬਲਵੰਡ ਰਬਾਬੀ ਤੁਮ ਸੰਗ ਜਾਵੈ॥

ਸਮੇ ਸਮੇ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨ ਗਾਵੈ॥

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਵੀ ਬਲਵੰਡ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਾ ਸੀ-

ਹੁਤੇ ਡੂਮ ਬਲਵੰਡ ਮਹਾਨਾ॥

ਸਤਾ ਤਿਸਕੋ ਅਨੁਜ ਸੁਜਾਨਾ॥

ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਭੀ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਿੱਤੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਸੌਂਪਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਲਵੰਡ ਰਬਾਬੀ ਵੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਦੇਸ਼ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਬੱਤੀ ਦੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀਭ ਰੱਖੀਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨੀਏ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਭਈ ਜਗਤ ਮੇ ਬਿਦਤ ਸੁ ਬਾਤੀ॥ ਆਇ ਅਨੇਕ ਖਰੇ ਹੁਇ ਪ੍ਰਾਤੀ॥

ਸੰਕਟ ਨਸੂਹਿ ਮਦਨ ਸਿਧਾਰਹਿ॥ ਜਹਿ ਕਹਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੁਜਸ ਬਿਥਾਰਹਿ॥

ਬਹੁਰ ਰਬਾਬੀ ਕਿਰਤਨ ਗਾਵੈ॥ ਸੁਨਹਿ ਬੀਚ ਸੰਗਤਿ ਹਰਖਾਵੈ॥

ਬੈਠ ਰਹੈ ਸਿਘਾਸਨ ਫੇਰ॥ ਸਿਖ ਸੰਗਤਿ ਸਭ ਦਰਸਨੁ ਹੋਰਿ॥

... ..

ਸਭਾ ਬਿਖੈ ਸੁਭ ਆਸਨ ਬੈਸੈ॥ ਮੁਨਿ ਗਨਿ ਸਹਿਤ ਸੰਭੁ ਹੁਇ ਜੈਸੈ॥

ਚਹੁ ਦਿਸ ਪਰਵਾਰਤਿ ਸਿਖ ਆਇ॥ ਰੁਚਿਰ ਰਬਾਬੀ ਰਾਗਨਿ ਗਾਇ॥

ਭਾਈ ਬਾਦੁ, ਭਾਈ ਸੱਤਾ, ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਿਆਈ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਵੀ ਰਬਾਬੀਆਂ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ-

ਪ੍ਰਾਤਿ ਹੋਤਿ ਲਗ ਇਸੀ ਬਿਧੀ ਇਸਥਿਰਤਾ ਪਾਵੈ ॥
ਬਹੁਰ ਰਬਾਬੀ ਆਇ ਕਰਿ ਗੁਰ ਸਬਦ ਸੁ ਗਾਵੈ ॥
ਅਨਿਕ ਰੀਤਿ ਕੇ ਰਾਗ ਕੇ ਸੁਨਿ ਅਨਦ ਬਿਲੰਦੇ ॥
ਮਨੋ ਮਧੁਰ ਘਨ ਗਰਜੇਤ ਜਯੋਂ ਮੇਰ ਸੁਹੰਦੇ ॥

... ..
ਆਵੇ ਚੌਥੇ ਜਾਮ ਦਨ ਇਤਿਹਾਸੁ ਪ੍ਰਕਾਸੇ ॥
ਸੁਨੈ ਸਤਿਗੁਰ ਬੈਠਿ ਕਰਿ ਸੰਗਤਿ ਹਿਕ ਪਾਸੈ ॥
ਬਹੁਤ ਰਬਾਬੀ ਆਇ ਕਰਿ ਗੁਰ ਸਬਦ ਸੁਨਾਵੈ ॥
ਰਾਗ ਰਾਗਨੀ ਧੁਨਿ ਸਤਹ ਸੁੰਦਰ ਬਿਧਿ ਗਾਵੈ ॥
ਕਥਾ ਕੀਰਤਨਿ ਕਰਤਿ ਹੀ ਨਿਸੁ ਜਾਮ ਬਿਤਾਵੈ ॥
ਸਿਮਰਨ ਹੁਇ ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਇਕਹ ਚਿਤਲਿਵ ਲਾਵੈ ॥

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਰਬਾਬੀਆਂ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ-
ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਰਾਗਮਈ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਨ ਸੀ। ਸਵੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਹੀ ਦੀਵਾਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਗਾਵਹਿ ਸਬਦ ਰਬਾਬੀ ਰਾਗਿ ॥ ਜਿਨ ਕੇ ਬਿਖੈ ਪਰਮ ਬੈਰਾਗ ॥
ਸਭਾ ਲਗਹਿ ਜਬ ਹੋਵਤਿ ਭੋਰ ॥ ਆਵਹਿ ਸਿਖ ਕਰਹਿ ਬਹੁ ਜੋਰ ॥
ਬਿਚ ਰਾਗਨ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਬਨਾਵਹਿ ॥ ਮਧੁਰ ਮਧੁਰ ਮੁਖ ਤੇ ਧੁਲ ਗਾਵਹਿ ॥

ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨੀਏ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਰਾਗਬਧ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਈ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ-

ਜਾ ਦਿਨ ਤੈ ਗੁਰ ਪੰਚਮ ਜੁ ਗੁਰਯਾਈ ਕੇ ਪਾਇਆ ਗੁਰੂ ਕਹਿਲਾਏ ॥
ਤਾ ਦਿਨ ਤੈ ਸੁਨ ਕੈ ਬਹੁ ਸੰਗਤ ਦੇਸ ਬਦੇਸਨ ਤੈ ਲਿਤ ਆਏ ॥
ਆਪ ਦਿਵਾਨ ਲਗਾਇ ਬਿਰੈ ਗੁਰੂ ਚਾਰੁ ਚਹੁੰ ਇਸ ਸਿਖੇ ਬਿਰਾਜੈ ॥
ਹੇਮ ਸਿੰਘਾਸਨ ਹੀਰਨ ਸੋ ਖਹਿਯੋ ਪਿਖ ਬੂਰ ਸਸੀ ਜਿੰਹ ਲਾਜੈ ॥
ਰਾਗ ਅਲਾਪਤ ਖਾਪਤ ਸੋਂ ਕਹਿ ਸਾਜਿ ਮਿਲਾਇ ਮਿਲਾਇ ਰਬਾਬੀ ॥
ਗੁਰੂ ਚਾਰਨ ਕੀ ਬਰ ਬਾਨਿ ਉਚਾਰਤ ਜੋ ਸੁਨ ਤਯਾਗਤ ਚਿਤ ਖਰਾਬੀ ॥

ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਜਸ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਬਾਬੀ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਨੱਥਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਅਬਦੁਲਾ ਢੰਡ ਦੇ ਨਾਲ ਰਬਾਬ ਵੀ ਵਜਾਂਦੇ ਸਨ-

ਨੱਥ ਢੰਡ ਬਜਾਇਆ ਅਬਦੁੱਲਾ ਹੱਥ ਰਬਾਬ ॥

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ-

ਕਰਹਿ ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨ ਆਕੋ ॥
ਕਬਿ ਸਿਖ ਗਾਇ ਜਿ ਰਾਗੀ ਬਨੈ ॥

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ-
ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਾਣ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੀਵਾਨ ਲੱਗੇ, ਭਾਈ ਜਸ, ਦਰਿਆ, ਚਤਰਾ, ਨੱਥੁ ਆਦਿਕ ਰਬਾਬੀ ਇੱਕ ਵੇਲੇ ਚੌਂਕੀ ਕਰਨ ਦੂਜੇ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਸੇਵਾ, ਰੱਤਾ, ਪੰਜਾਬ ਆਦਿਕ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ।

ਰਬਾਬੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਮਾਣ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਅਤੇ ਬਲਵੰਡ ਨੂੰ ਹੀ ਹਾਸਲ ਹੋਇਆ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੋਈ ਹੈ।

ਗੁਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉੱਥੇ ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨੀਏ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਹਨਾਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਖਡੂਰੀਏ ਰਬਾਬੀ, ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਬਾਬੀ ਜਾਂ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਬਾਬੀ ਕਰਕੇ ਵੀ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਗਾਇਨ ਵਾਦਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਇਹ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਾਹਿਰ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਸੂਰਬੀਰ ਵੀ ਸਨ। ਬਾਬਕ ਰਬਾਬੀ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ- ਬਾਬਕ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰਬਾਬੀ ਜੋ ਮਹਾਨ ਯੋਧਾ ਸੀ ਇਸਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਵੀਰਤਾ ਦਿਖਾਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਬਾਬੀ ਭਾਈ ਸੱਦੂ ਅਤੇ ਸੱਦੂ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਾਹਿਰ ਸਨ - ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ-

ਸੱਦੂ ਸੱਦੂ ਆਸਾ ਵਾਰ ॥

ਕੀਰਤਨ ਕਰਤੇ ਰਾਗ ਸੁਧਾਰ ॥

ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕੁਝ ਰਾਗੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਕਹੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਰਬਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਕਹੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।

ਦਸਤੂਰ-ਉਲ-ਅਮਲ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪੰਦਰਾਂ ਚੌਕੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਤ ਚੌਕੀਆਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਨ ਇਹਨਾਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ-

ਭਾਈ ਬੋਹਨਾ,
ਭਾਈ ਦਾਹਨਾ,
ਭਾਈ ਲਾਲ,
ਭਾਈ ਸਰਦਾਰੀ,
ਭਾਈ ਅਤਰਾ,
ਭਾਈ ਦਿੱਤੂ,
ਭਾਈ ਅਮੀਰਾ,
ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਿਕਾਰ ਪੁਰੀਆ

ਪ੍ਰੋ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ 1900 ਵਿੱਚ ਛਪੀ ਖਾਲਸਾ ਡਾਇਰੈਕਟਰੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ 31 ਰਬਾਬੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੇ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ-

1. ਭਾਈ ਰੱਖਾ
2. ਭਾਈ ਮੇਹਰਾ ਤੇ ਖੈਰਾ
3. ਭਾਈ ਖੈਰਾ ਤੇ ਲਾਡਾ
4. ਭਾਈ ਅਤਰਾ
5. ਭਾਈ ਜੰਮੂ
6. ਭਾਈ ਮੇਹਰੂ
7. ਭਾਈ ਨਥੂ
8. ਭਾਈ ਖੈਰ
9. ਭਾਈ ਈਦੂ
10. ਭਾਈ ਨਥੂ
11. ਭਾਈ ਮੌਲੂ
12. ਭਾਈ ਵਾਸੂ
13. ਭਾਈ ਮੁਲਤਾਨੀ
14. ਭਾਈ ਚੰਦੂ
15. ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ
16. ਭਾਈ ਰੂੜਾ
17. ਭਾਈ ਮੌਲਾ

18. ਭਾਈ ਫਤੂ
19. ਠਾਕੁਰ ਬੋਧ ਨੰਦ
20. ਭਾਈ ਹੀਰਾ
21. ਭਾਈ ਜੈਮਲ
22. ਭਾਈ ਮਹਿਮੂਦ
23. ਭਾਈ ਮੰਦੂ
24. ਭਾਈ ਫਤੈ ਸਿੰਘ
25. ਭਾਈ ਲੋੜੀਦਾ
26. ਭਾਈ ਕਾਲੂ
27. ਭਾਈ ਹੁਸੈਨਾ ਮੌਲੂ
28. ਭਾਈ ਨੱਥੂ
29. ਭਾਈ ਕਰਮਾ
30. ਭਾਈ ਨਥੂ
31. ਭਾਈ ਸਾਂਈ ਦਿੱਤਾ

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਰਾਗੀ ਭਾਈ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਪਤੰਗ ਜੀ

ਪ੍ਰੋ. ਨਵ ਸੰਗੀਤ ਸਿੰਘ

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਇੱਕ ਨਿਵੇਕਲੀ ਸੰਗੀਤ-ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸ਼ੁਭਾਰੰਭ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਵਰਤਕ ਸ਼ਾਇਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ (1469-1539 ਈ.) ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ (1604 ਈ.) ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ (1563-1606 ਈ.) ਨੇ ਇੱਕ ਪਰਿਪੱਕ ਸੰਪਾਦਕ ਵਜੋਂ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵਿਉਂਤਬੱਧ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਜੋਂ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੇ ਰਾਗੀ (ਫਿਰੰਦੀਆ) ਰਬਾਬ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ, ਜਦ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੰਦਾ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਸਾਜ਼ ਵਜੋਂ ਅਪਣਾਇਆ।

ਇਉਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਕਰੀਬ ਸਵਾ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸਮੇਂ ਤਕ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹੀ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੀਰਤਨਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਰੱਖਿਆ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਕੀਰਤਨ ਨਿਰਮਲਕ ਹੀਰਾ', 'ਕਲਯੁਗ ਮਹਿ ਕੀਰਤਨ ਪਰਧਾਨਾ', 'ਗੁਰਦੁਆਰੈ ਹਰੀ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣੀਐ' ਅਤੇ 'ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਵਹੁ ਦਿਨ ਰਾਤੀ ਸਫਲ ਏਹਾ ਹੈ ਕਾਰੀ ਜੀਉ', (ਮਾਝ ਮਹਲਾ ੫, ੧੦) ਆਦਿ ਰਾਗੀਂ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਨੌ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨਾ ਹੀ ਸਰਵੋਤਮ ਭਗਤੀ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਰਪਿਤ ਭਾਈ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਪਤੰਗ ਜੀ ਅਜਿਹੇ ਚੋਣਵੇਂ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋ ਗੁਜਰੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੀਵਨ-ਭਰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ-ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ। ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਟਕਸਾਲੀ ਕੀਰਤਨ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਉਮਰ ਭਰ ਆਪਦਾ ਜੀਵਨਲਕਸ਼ ਰਿਹਾ। ਸ਼ੁੱਧ, ਸਪਸ਼ਟ ਤੇ ਰਾਗਬੱਧ ਬਾਣੀ ਆਪਦੇ ਗਾਇਨ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਰਹੀ।

ਇਸਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਭਾਈ ਉਤੱਮ ਸਿੰਘ ਪਤੰਗ ਹੁਰਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਗਾਇਨ-ਜ਼ੈਲੀ ਦਾ ਨਿਕਟ ਅਧਿਐਨ ਕਰੀਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੋਵੇਗਾ:

ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ (1817-1881 ਈ.)

ਬਾਬਾ ਜੋਤੀ ਸਿੰਘ (1842-1919 ਈ.)

ਬਾਬਾ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ(1862-1907 ਈ.)

ਬਾਬਾ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ(1884-1960 ਈ.)

ਗਿਆਨੀ ਤਖਤ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਉਤੱਮ ਸਿੰਘ ਸੂਬੇਦਾਰ ਮੇਜਰ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਸ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਡਾ. ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ

ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਉਤੱਮ ਸਿੰਘ ਪਤੰਗ ਦਾ ਜਨਮ 10 ਜੁਲਾਈ 1928 ਈ. ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰ, 16 ਚੱਕ, ਤਹਿਸੀਲ ਬਲੀਆ, ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਜਰਾਤ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਖੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਠਾਕਰ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪਣੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਉਸਤਾਦ ਪਿਆਰੇ ਖਾਂ (ਗੁਜਰਾਤ ਨਿਵਾਸੀ), ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਲਾ ਮੰਡੀ ਬਹਾਵਲਦੀਨ, ਭਾਈ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੋ ਹੋਰ ਭਰਾ (ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ) ਵੀ ਆਪ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਇਹ ਯੋਗਦਾਨ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨੋਂ ਪੋਤਿਆਂ (ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ) ਵਿਚ ਵੀ ਸਜੀਵ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ।

ਭਾਈ ਪਤੰਗ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵਡੇਰੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਪਿਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝਨਾਂ ਦੇ ਕੰਢੇ ਜ਼ਮੀਨ ਅਲਾਟ ਹੋ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਯੂ.ਪੀ. ਵਿਖੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਕਿਰਸਾਨੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਪੜਦਾਦਾ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਮਾਰਗ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਘਰਾਣਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਉਸਦੇ ਬੀਜ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਬੀਜ-ਰੂਪੀ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਬ੍ਰਿਛ ਵਜੋਂ ਭਾਈ ਉਤੱਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਕਾਰ ਵਟਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸਤੇ ਲਗਣ ਵਾਲੇ ਫਲ-ਫੁੱਲਾਂ ਵਜੋਂ ਤਿੰਨੇ ਸੂਝਵਾਨ ਤੇ ਗੁਣਵਾਨ ਸਪੁੱਤਰ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਰੂਪੀ ਸੁਗੰਧ ਖਿਲੇਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਕ ਵਾਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਦਾਕਾਰ ਬਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਫਿਲਮ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਟੈਸਟ ਹੋਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਚੋਣ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗਾਇਕ ਕੇ.ਐਲ. ਸਹਿਗਲ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਫਿਲਮ-ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਅਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਖੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਵੰਡ ਪਿਛੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਛੱਡਣ ਲੱਗਿਆ ਜਿਥੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਹਿਣੇ, ਨਕਦੀ, ਕੱਪੜੇ ਤੇ ਹੋਰ ਕੀਮਤੀ ਸਾਮਾਨ ਚੁੱਕਣਾ ਚੰਗਾ ਸਮਝਿਆ, ਉਥੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿਰਫ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਹੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਪਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਲਗਾਓ ਸੀ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਇੱਕ ਢਾਡੀ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਵੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਦੇ ਆਪ ਮੁਖੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਜੱਥਾ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚਰਚਿਤ ਸੀ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਮੰਤਰ-ਮੁਗਧ ਹੋਈਆਂ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਢਾਡੀ ਨੇ ਇਰਖਾ-ਵੱਸ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਪਿਆ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਬਿਲਕੁਲ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪ ਗੂੰਗਿਆਂ ਵਰਗੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਤਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਪ ਖੂਹ ਉਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਕਿ ਇੱਕ ਸਾਧੂ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਰੋਟੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਲਿਆ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਰੋਟੀ ਛਕਾਈ। ਸਾਧੂ ਨੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਆਂ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰੇ

ਨਾਲ ਅਵਾਜ਼ ਬੰਦ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਆਪਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬੰਦ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ। ਸਾਧੂ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਖੂਹ ਵਿਚ ਪੁੱਠਾ ਲਟਕ ਕੇ ਆਵਾਜ਼ ਕੱਢਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਏ ਤਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਮੁੜ ਆਵੇਗੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਧੂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਉਹ ਢਾਡੀ ਪੁਣਾ ਛੱਡ ਕੇ ਸ਼ਬਦ-ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਗਾਉਣ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਆਪਨੇ ਸਾਧੂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਮੁਤਾਬਕ ਹੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਦ ਹੀ ਸੰਪੂਰਨ ਮੂੰਹ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਆਪ ਨੌਂ-ਬਾਰ-ਨੌਂ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਆਪਨੇ ਆਪਣਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 22 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ 1950 ਈ. ਤੋਂ ਕੀਰਤਨ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹੇ। ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪ ਇੰਨੇ ਗੰਭੀਰ ਸਨ ਕਿ 'ਸਹਿਜੈ ਗਾਵਿਆ ਥਾਇ ਪਵੈ' ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗਾਇਕੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਲਕਸ਼ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨ ਟਕਸਾਲੀ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਸੁਰਲਿਪੀ ਸੁੰਗਹਿ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੁਸਕਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਆਪਨੇ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਉਚ-ਪੱਧਰੀ ਕੀਰਤਨ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਭਾਈ ਪਤੰਗ ਜੀ ਨੇ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ ਸਾਹਿਬ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਅੰਬਾਲਾ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦੁੱਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਪਟਿਆਲਾ, ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਫਤਹਿਗੜ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਲਗਭਗ 45 ਸਾਲ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਵਜੋਂ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ।

ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਣ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਉਤੱਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਸਾਯੋਗ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਥਾਨ ਰਿਹਾ। ਆਪਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰਤੀ ਕੀਤੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ' 'ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕੀਰਤਨੀਏ' ਆਦਿ ਉਪਾਧੀਆਂ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਗਿਆ। ਗੰਗਾਨਗਰ, ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ, ਰਾਮਪੁਰ, ਬਰੇਲੀ, ਵਿਸ਼ਾਖਾਪਟਨਮ ਆਦਿ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਨੇ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਾ ਕੇ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕੁਝ ਚੋਣਵੇਂ ਪੁਰਸਕਾਰ/ਸਨਮਾਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

- 1) ਗੁਰਮਤਿ ਸੇਵਾ ਸੁਸਾਇਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਨਮਾਨ।
- 2) ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ 1991 ਵਿਚ 'ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਰਾਗੀ' ਪੁਰਸਕਾਰ। ਇਹ ਸਨਮਾਨ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
- 3) ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲੋਂ 3 ਨਵੰਬਰ 1991 ਨੂੰ 'ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਰਾਗੀ ਐਵਾਰਡ' ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ 1100/- ਰੁਪਏ, ਸ਼ਾਲ, ਸਿਰੋਪਾਓ ਅਤੇ ਯਾਦਗਾਰੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਅਣਖੀ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ।
- 4) ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਜਵੱਦੀ ਕਲਾਂ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਲੋਂ 1992 ਵਿਚ ਕਰਵਾਏ ਗਏ 'ਅਦੁੱਤੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸੰਮੇਲਨ' ਵਿਚ 'ਬਜ਼ੁਰਗ ਕੀਰਤਨੀਏ' ਵਜੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਨਮਾਨ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜੀਵਨ ਭਰ ਇਹੋ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਿਹਾ ਕਿ ਕੀਰਤਨ ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਅਸਲ ਮਰਯਾਦਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਨਿਭਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਆਪਨੇ ਰੇਡੀਓ ਜਾਂ ਟੀ.ਵੀ. ਦੇ ਸਟੂਡੀਓ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਰੇਡੀਓ /ਟੀ.ਵੀ. ਵਾਲੇ ਖੁੱਦ ਜਿਥੇ ਆਪ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ, ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਕਰਕੇ ਲਿਜਾਂਦੇ ਰਹੇ।

ਅਤਿਅੰਤ ਟਿਕਾਉ ਅਤੇ ਸਹਿਜ-ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਰਸਭਿੰਨਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਉਤੱਮ ਸਿੰਘ ਪਤੰਗ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ ਬੜਾ ਨਿਵੇਕਲਾ ਸੀ। ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਅਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਉਚਾਰਣ, ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਅਤੇ ਸੁਰਤਾਲ ਦੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਆਪਦੀ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਮੀਰੀ ਗੁਣ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਵਿਖਾ ਕੇ ਆਪਨੇ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਆਪਦੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਬਹਿ ਕੇ ਪਾਠ ਸੁਣਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਕਦੇ ਵੀ ਗੁਟਕੇ ਜਾਂ ਡਾਇਰੀ ਤੋਂ ਵੇਖ ਕੇ ਸ਼ਬਦ-ਗਾਇਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਜੁਬਾਨੀ ਕੰਠ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਇੰਨਾ ਖੁਭ ਜਾਂਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਦੀ ਸੁੱਧ-ਬੁੱਧ ਨਾ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਹ ਦੀਨ-ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ। ਨਦੀ ਦੀ ਕਲ-ਕਲ, ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਛਲ-ਛਲ ਵਰਗਾ ਆਪਣਾ ਨਿਰਮਲ,

ਸਪਸ਼ਟ ਤੇ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਵਕ ਇਲਾਹੀ ਸੰਗੀਤ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੀ ਰੂਹ ਤੱਕ ਨੂੰ ਸਰਸ਼ਾਰ ਕਰ ਜਾਂਦਾ। ਆਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਮੇਂ ਤੋਂ 5-7 ਮਿੰਟ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਕਸਰ ਆਪਦੇ ਸਾਥੀ ਆਪਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਭੋਗ ਪਾ ਦਿਆ ਕਰੋ ਤਾਂ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਆਪਾਂ ਜਿਹੜਾ ਵਾਧੂ ਸਮਾਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਹੀ ਆਪਦਾ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਪੈਸੇ ਲਏ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਿਚ ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਜਿਹੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜਿਥੇ ਹੋਰਨਾਂ ਧਰਮਾਂ/ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਆਦਰ-ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਥੇ ਉਹ ਖੁਦ ਜੀਵਨ ਭਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪਰਿਪੱਕ ਰਹੇ। ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਧੀਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਥਮਿਕਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਅਕਾਦਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਵੀ ਇਸੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਿਰ ਬੱਝਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ 'ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਰਾਗੀ ਪੁਰਸਕਾਰ' ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਆਪਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗੀਤਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਵੀ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੋਵੇਗਾ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਗੀਤ (ਗਾਇਨ) ਵਿਚ ਐਮ.ਏ. (1995 ਈ.) ਵਿਚੋਂ ਸੋਨ-ਤਮਗਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਦੀ ਉਚੇਚੀ ਡਿਗਰੀ 'ਦ ਰਿਲੇਸ਼ਨ ਆਫ ਗੁਰੂ ਪੋਇਟਰੀ ਵਿਚ ਮਿਊਜ਼ਿਕ' ਵਿਸ਼ੇ ਅਧੀਨ (1980 ਈ. ਵਿਚ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। 2007 ਈ. ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ, ਮੋਹਾਲੀ ਵਿਖੇ ਡਿਪਟੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਆਪਨੇ ਫਰਵਰੀ 2009 ਤੋਂ ਦਸੰਬਰ 2009 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਤੇ ਮੁਖੀ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪਨੂੰ ਸਰਵ-ਉਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਸੰਗੀਤ ਨਾਟਕ ਅਕੈਡਮੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਲੋਂ (2003 ਈ.) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਜਦ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਨੇ (1988 ਈ.) ਵਿਚ 'ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਰਾਗੀ ਪੁਰਸਕਾਰ' ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪਾਏ ਯੋਗਦਾਨ ਬਦਲੇ ਕਰੀਬ ਅੱਧੀ ਦਰਜਨ ਹੋਰ ਪੁਰਸਕਾਰ/ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਆਪ ਵਲੋਂ ਸੰਭਾਲੇ ਗਏ ਹੋਰ ਅਹੁਦਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਬੋਰਡ ਦਾ ਮੈਂਬਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਬੋਰਡ ਦਾ ਮੈਂਬਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟਰੱਸਟ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਪੰਜਾਬ ਐਂਡ ਸਿੰਧ ਬੈਂਕ ਡਿਵੇਸ਼ਨਲ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਆਰਕਾਈਵਜ਼, ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਬੋਰਡ ਦਾ ਮੈਂਬਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਸਬ-ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ 3 ਮੌਲਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਅਨੁਵਾਦ-ਪੁਸਤਕ, 7 ਖੋਜ-ਪੱਤਰ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ 15 ਕੈਸਟਾਂ, ਦੋ ਟੈਲੀਫਿਲਮਾਂ ਲਈ ਕਲਾਸੀਕਲ ਸੰਗੀਤ ਤੇ ਗਾਇਨ, ਰੇਡੀਓ ਅਤੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ, ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਲਗਭਗ 20 ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਕਲਾਸੀਕਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਲੈਕਚਰ, ਬਾਲ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਲਈ ਸੰਗੀਤ ਸੰਬੰਧੀ ਐਂਟਰੀਜ਼ ਅਤੇ 1989 ਤੋਂ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਦਾ ਨਿਰਵਿਘਨ ਸੰਪਾਦਨ ਆਪ ਦੀਆਂ ਉਲੇਖਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਹਨ।

ਭਾਈ ਉਤੱਮ ਸਿੰਘ ਪਤੰਗ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਪੁੱਤਰ ਡਾ.ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਬੇਸ਼ੱਕ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ 1985 ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਲਾ ਕੇਂਦਰ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਫ਼ਸਟ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਵਿਸ਼ਾਰਦ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਲਾਕਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੇ ਸੰਗੀਤਕ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਨਿਰਣਾਇਕ ਹਨ। ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ (ਸਹਿ-ਲੇਖਕ) ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਪੁਸਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸੰਗੀਤਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਕਲਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਖੇਤਰੀ ਯੁਵਕ ਮੇਲੇ ਵਿਚੋਂ ਬਿਹਤਰੀਨ ਗ਼ਜ਼ਲ ਗਾਇਕੀ ਲਈ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ (ਤੀਜੇ) ਸਪੁੱਤਰ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਿੱਧਰਸ, ਚਰਚਿਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਗਿਆਤਾ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗੀਤ/ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਮਾਣਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਫਹਿਰਿਸਤ ਬਹੁਤ ਲੰਮੇਰੀ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਮੋਢੀ ਮੁਖੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਚੇਅਰ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਹਨ। ਇਸਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮੁਖੀ (1995 ਤੋਂ 2001 ਤੱਕ) ਵਜੋਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮੁਖੀ (ਮਈ 1993-ਅਗਸਤ 1994 ਤੱਕ) ਵਜੋਂ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਗੀਤ

(ਗਾਇਨ) ਵਿਚ ਐਮ.ਏ. (1981 ਈ.) ਅਤੇ ਐਮ.ਫਿਲ. (ਪੰਜਾਬੀ ਫ਼ੋਕ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਐਂਡ ਕਲਾਸੀਕਲ ਮਿਊਜ਼ਿਕ 1984 ਈ.) ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ 'ਏ ਮਿਊਜ਼ਿਕਾਲੋਜੀਕਲ ਸਟੱਡੀ ਆਫ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਨੀ' ਵਿਸ਼ੇ ਅਧੀਨ (1989 ਈ. ਵਿਚ) ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ, ਭਾਰਤੀ ਕਲਾਸੀਕਲ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੁਹਾਰਤ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਘਰਾਣਾ, ਆਗਰਾ ਘਰਾਣਾ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਘਰਾਣਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿਖਲਾਈ (ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ-ਆਚਾਰੀਆ) ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਤਾਦ ਬਾਕਰ ਹੁਸੈਨ ਜੀ ਤੋਂ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਅਤੇ ਪੋਸਟ-ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ 'ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਰਾਗੀ ਪੁਰਸਕਾਰ (2001 ਈ.)' ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ/ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅੱਧੀ ਦਰਜਨ ਹੋਰ ਇਨਾਮ ਮਿਲ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਸੰਗੀਤ/ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ 13 ਖੋਜ-ਪੁਸਤਕਾਂ, 37 ਖੋਜ-ਪੱਤਰ, 75 ਰਚਨਾਵਾਂ, 27 ਸੰਪਾਦਤ ਪੁਸਤਕਾਂ, 3 ਅਨੁਵਾਦਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ, 4 ਮੈਗਜ਼ੀਨਾਂ/ਸੇਵੀਨਰਾਂ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, 4 ਡਾਕੂਮੈਂਟਰੀ ਫਿਲਮਾਂ, 9 ਵੀਡੀਓ ਲੈਕਚਰ, 22 ਆਡੀਓ ਕੈਸਿਟਾਂ, 1 ਵੀਡੀਓ ਕੈਸਿਟ, 9 ਸੰਗੀਤ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨਾਵਾਂ, 6 ਪਿੱਠਵਰਤੀ ਸੰਗੀਤ, 6 ਸੰਕੇਤ ਧੁਨੀਆਂ, 22 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੈਕਚਰ, 30 ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ/ਸੈਮੀਨਾਰ ਦਾ ਆਯੋਜਨ, 200 ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਯਾਦਗਾਰੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀਆਂ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਸੰਗੀਤ/ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ/ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ /ਕਲਾਸੀਕਲ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਮਾਣਯੋਗ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਹਨ।

ਅਕਾਦਮਿਕ ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਆਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ/ਮੈਂਬਰ ਵਜੋਂ ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਛਲੇ ਕਰੀਬ ਤਿੰਨ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਸੰਗੀਤ/ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਧਿਆਪਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਰੈਫਰੈਂਸ ਪੁਸਤਕ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 31 ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਆਡੀਓ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪੰਜ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਹਾਕੇ ਬਿਤਾ ਕੇ ਵੀ ਯੁਵਾ-ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਬੁਲੰਦੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਅਗ੍ਰਸਰ ਹਨ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਇਹ ਦਾਤ ਕੇਵਲ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਆਪਦੇ ਪੋਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਭਤੀਜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਗੁਣ ਵਿਧਮਾਨ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭਰਾਤਾ ਸ. ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਲਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਖੇ ਅਤੇ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਖੇ ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪਦੇ ਦੂਜੇ ਸਪੁੱਤਰ ਡਾ. ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੋਣਹਾਰ ਬੇਟੇ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਐਮ.ਏ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਅੱਜਕਲ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਅਧਿਆਪਕ ਹੈ।

ਭਾਈ ਉਤੱਮ ਸਿੰਘ ਪਤੰਗ ਜੀ ਗਾਇਨ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੁੱਧ ਉਚਾਰਣ, ਢੁਕਵੇਂ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਥਿਤੀ ਮੁਤਾਬਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਚੋਣ, ਨਿਸਚਿਤ ਰਾਗ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਰਾਗ, ਸੁਰਤਾਲ ਅਤੇ ਲੈਅ ਦਾ ਸੁਮੇਲ, ਇਕਾਗਰਤਾ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਜ਼ਬਾਨੀ ਕੰਠ ਪ੍ਰਤੀ ਸਜਗ ਅਤੇ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪਦੇ ਕੋਮਲ ਤੇ ਨਿਮਰ ਬੋਲਾਂ, ਹਲੀਮੀ, ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਅਤੇ ਸਾਦਾ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ ਆਦਿ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਆਪ ਤੋਂ ਬੇਹੱਦ ਮੁਤਾਸਿਰ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਆਪਨੂੰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹੇ।

ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਿਣੇ-ਚੁਣੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਗੁਰਮਤਿ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਹੀ। ਆਪ ਪੂਰੇ ਨਿਤਨੇਮੀ ਸਨ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪਾਠ ਅਤੇ ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਅ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਕਈ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਗਿਰਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਇਹ ਹਨ: ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ (ਤਿੰਨੇ ਸਪੁੱਤਰ), ਮੇਜਰ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ (ਭਰਾ) ਕੈਪਟਨ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਪੰਜਾਬ ਸਿੰਘ ਆਦਿ।

ਭਾਈ ਉਤੱਮ ਸਿੰਘ ਪੰਤਗ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦਾਂ ਜਾਂ ਕੀਰਤਨ ਸਿੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਚਿੱਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਭੇਟਾ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲੈਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਇਹ ਮਹਾਨ ਗੁਣ ਅੱਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ

ਸਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਜੋ ਹਰ ਆਏ-ਗਏ ਦਾ ਆਦਰ-ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ/ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਬਾਰੇ ਅਨਮੋਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਆਪਣਾ ਇਖਲਾਕੀ ਫ਼ਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਉਤੇ ਪੂਰਾ ਅੰਕੁਸ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨੋਂ ਸਪੁੱਤਰ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਰ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬੜੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵਾਲੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹਨ, ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹ ਸਦਾ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਕੇ ਹੀ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਖੁਦ ਘਰੋਗੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਭਾਵੇਂ ਸਕੂਲ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਹੀ ਪੂਰੀ ਕਰ ਸਕੇ, ਪਰ ਉਂਜ ਉਹ ਅਧਿਆਤਮਕ ਲਿਖਤਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਟੀਕੇ, ਅਰਥਬੋਧ ਆਦਿ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਿੰਨ ਬੇਟਿਆਂ ਨੂੰ ਉਚਕੋਟੀ ਦੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਵੀ ਨਿਪੁੰਨ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨੋਂ ਸਪੁੱਤਰ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਹਨ ਅਤੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮੁਹਾਰਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਤਿੰਨੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ-ਕਦਮ ਤੇ ਚਲਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਮਾਹਿਰ ਹਨ।

ਭਾਈ ਪਤੰਗ ਜੀ ਬੜੇ ਸਬਰ-ਸੰਤੋਖ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਆਪ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਲੁਟਾ ਕੇ ਤੇ ਬੇਘਰ ਹੋ ਕੇ ਭਾਰਤ ਆਇਆ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭੈਣ-ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਉਹ ਸਭ ਨੂੰ ਖੁਆ ਕੇ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਖਾਂਦੇ, ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸੌਂ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਸੌਂਦੇ, ਹਰ ਇੱਕ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦੇ। ਘੱਟ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨਾਲ, ਥੋੜ੍ਹੇ ਭੋਜਨ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੇ। ਜੋ ਵੀ ਅਤੇ ਜਿੰਨਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਉਸ ਲਈ ਸਦਾ ਕਹਿੰਦੇ “ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇਰਾ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ।” ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਤੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਕਦੇ ਨਾ ਵਿਸਾਰਦੇ। ਉਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਇਸ ਮਹਾਂਵਾਕ ਨੂੰ ਸਦਾ ਯਾਦ ਰੱਖਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ “ਸੋ ਕਿਉਂ ਵਿਸਰੈ ਜਿਨਿ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਦੀਆ।”

ਆਪ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਤਵਿਕ ਭੋਜਨ ਛੁਕਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਇਨਕਾਰੀ ਹੁੰਦੇ, ਜਿਥੇ ਸ਼ਰਾਬ ਜਾਂ ਮਾਸ ਆਦਿ ਨੂੰ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਦੀ ਆਉ-ਭਗਤ ਲਈ ਪਰੋਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਆਪਦੇ ਭੋਜਨ ਵਿਚ ਮਿਰਚ-ਮਸਾਲਿਆਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਲੋੜ ਤੋਂ ਘੱਟ ਭੋਜਨ ਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਗੁਰ-ਵਾਕ ਵਿਚ ਅਟੱਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ: “ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਖਾਣਾ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ ਜਿਤੁ ਖਾਧੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰ॥” ਆਪਣੇ ਖਾਲੀ-ਵਿਹਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਭਜਨ-ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਆਪ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਘਰ ਦਾ ਕੋਈ ਮੈਂਬਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਈ ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ ਕਰ ਦਿੰਦਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਖੁਦ ਵੀ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ “ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੀ ਕਾਜ ਸਵਾਰੀਐ”।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾਨੀ, ਸੁਖੀ ਅਤੇ ਖੁੱਲ-ਦਿਲੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਨੇਕ ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ ਦਸਵੰਧ ਵੀ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਘਰ ਆਏ ਲੋੜਵੰਦ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਚਾਹੇ ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਚਾਹੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਨਸਾਨੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਫ਼ਰਜ਼-ਸਨਾਸੀ ਕਰਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਇਆ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਘਰ ਆਏ ਕਿਸੇ ਅਪਰਿਚਿਤ ਮਹਿਮਾਨ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮੰਜਾ-ਬਿਸਤਰਾ ਤੱਕ ਵੀ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਏ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਬੀਬਾ ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ (ਸਰਹੰਦ), ਡਾ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ (ਪਟਿਆਲਾ), ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਪੱਤਰਕਾਰ) (ਫ਼ਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ) ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਆਪ ਨੂੰ ‘ਭਾਪਾ ਜੀ’ ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਚਰਨ ਕੌਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਪਦੀ ਸ਼ਾਦੀ 1937 ਈ. ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ, ਨਾਲ ਆਪਦੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਸੁਖਾਵੇਂ ਸੰਬੰਧ ਰਹੇ। ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਤੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਤਲਖੀ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਣ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਤੇ ਤਕਰਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਜੇ ਕਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਰਵੇਸ਼ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਦੀ ਪਤਨੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪ ਦੀ ਪਤਨੀ ਇੰਨੇ ਧੀਰਜ ਤੇ ਠਰੁੰਮੇ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕਹਿ ਕੇ ਸਵਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਰੋਂਦੇ ਹੋਏ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚੁੱਪ ਕਰਵਾ ਕੇ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਰੀਬ 33 ਸਾਲ (1962 ਈ. ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ) ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੋਤੀ ਸਰੂਪ ਫ਼ਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ। ਸੇਵਾ ਮੁਕਤੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਆਪ ਇਸੇ ਥਾਂ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕੀਰਤਨ-ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਹੇਮਕੁੰਟ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਵਾਪਿਸ ਆ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ 21

ਸਤੰਬਰ, 1995 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਆਪਨੇ ਆਪਣੇ ਸਵਾਸ ਤਿਆਗੇ। ਆਪਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿਬਾਨਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ 30 ਸਤੰਬਰ, 1995 ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੋਤੀ ਸਰੂਪ, ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੰਤਿਮ ਅਰਦਾਸ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਸਮਾਗਮ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਸ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਛੜੇ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਟ ਕਰਨ ਆਏ। ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਉਲੇਖਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਅੰਤਿਮ ਅਰਦਾਸ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਸਮਾਗਮ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜਾਂ ਗੁਰੂ-ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮਾਗਮ ਹੀ ਆਯੋਜਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਟ ਕਰਦਿਆਂ ਸ. ਹਰਿਜਸ ਸਿੰਘ (ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ) ਲਿਖਦੇ ਹਨ: ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਵਿਅਕਤੀ, ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸੰਸਥਾ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਸਾਰਾ ਸਮਾਜ, ਕੌਮ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਲਗਦਾ ਹੈ.....। ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੱਤਰਕਾਰ (ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ) ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਭਾਧਾ ਜੀ ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਅਜੇ ਵੀ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਹੈ.....। ਡਾ. ਸੁਭਾਸ਼ ਪਰਿਹਾਰ (ਕੋਟਕਪੂਰਾ) ਮੁਤਾਬਕ : ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਾਲੇ ਵੀ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਗਾਈ ਜੋਤ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ (ਸਪੁੱਤਰ) ਬਲਦੀ ਰੱਖ ਰਹੇ ਹੋ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਧੰਨ ਹਨ.....।

ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਅਤੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਕਈ ਸੰਗੀਤ-ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੇ ਆਪਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕੈਸਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਕੈਸਟਾਂ ਸੰਗੀਤ-ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਵਿਚ ਬੇਹੱਦ ਮਕਬੂਲ ਹਨ। ਕੈਸਟਾਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਪੂਲ ਅੱਜ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਦਰਸ਼ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੇਰੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੇਰੇ ਇਹ ਬੇਟੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕੌਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦੇ ਕੰਨ-ਰਸ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਖੇ ਹਰ ਸਾਲ ਕੀਰਤਨ-ਸਮਾਗਮ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇੱਕ ਕੀਰਤਨ-ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਿਤਾ ਵੀ ਹਰ ਸਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਕੀਰਤਨ ਅਕਾਦਮੀ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਯਤਨ ਆਰੰਭ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ) ਵਲੋਂ ਸਤੰਬਰ 1996 ਵਿਚ ਆਪਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬਰਸੀ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਬਾਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਭਵਨ ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਪਤੰਗ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਰਾਗੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਆਪ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਸਿਮਰਨਾ ਅਤੇ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ, ਖੋਜੀਆਂ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਭਵਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਾਅਨ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੀਰਤਨਕਾਰਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਜੋ ਪੌਦੇ ਲਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੋਂ ਭਾਈ ਪਤੰਗ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਮੌਲਸਰੀ ਨਾਂ ਦਾ ਪੌਦਾ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਆਪਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਬਾਬਾ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜਾ ਸੁਰੀਲਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਜੁਬਾਨੀ ਯਾਦ ਸੀ। ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਸੁਰੀਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਆਪਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾਤਾ ਗਿਆਨੀ ਤਖਤ ਸਿੰਘ ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਕਥਾਕਾਰ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਨ। ਉਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੇਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਰਹੇ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਖੇ ਮੈਨੇਜਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਸ੍ਰ. ਅਬਨਾਸ਼ੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਿੱਚ ਉਚੇ ਅਹੁਦੇ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਉਹ ਗਿਆਨੀ ਤਖਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਗਿਰਦ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਦਿਨ ਅਬਨਾਸ਼ੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਖੇ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਸਨ। ਅਬਨਾਸ਼ੀ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਭਾਈ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਭਰਾ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਬਨਾਸ਼ੀ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਔਖੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰਪੂਰ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਭਾਈ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ। ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਕਿੱਤੇ ਦੇ ਤੌਰ ਅਪਨਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। 1947 ਬਾਅਦ ਦੇ ਕਰੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਹੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਇਸੇ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਰਾਮਪੁਰ ਯੂ.ਪੀ. ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਫਾਰਮ ਖਰੀਦਿਆ। ਉਦੋਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਰੋਜ਼ ਆਪ ਦਾ ਨਿਤਨੇਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਸੋਦਰ ਦੀ ਚੌਕੀ ਲਗਾਉਣੀ ਅਤੇ ਰਹਿਰਾਸ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲਈ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ। ਆਪ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਖੋਲਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਇੱਕ ਕਮਰਾ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਆਪ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣਾ ਨੁਕਸਾਨ ਵੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। 1967 ਵਿੱਚ ਆਪ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ, ਪਟਿਆਲਾ ਆ ਗਏ। ਇੱਥੇ ਉਦੋਂ ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਗੀ ਜੱਥੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਤਬਲੇ ਤੇ ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਘਾਇਲ ਸੰਗਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੰਗਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹੁਤ ਚੜ੍ਹਤ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਭਾਈ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਹਾਇਕ ਰਾਗੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਲ ਆਏ ਤੇ ਆ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਅੱਜ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਮੰਗਣਾ ਹੈ ਇਨਕਾਰ ਨਾ ਕਰਿਓ ਜੇ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੰਗੋ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਲੜਕਾ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਮੰਗ ਲਿਆ - ਭਾਈ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੱਥਾ ਤੋੜ ਲਿਆ। ਪਰ ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਤੁਹਾਡਾ ਜੱਥਾ ਜਾਣਬੁਝ ਕੇ ਖ਼ਰਾਬ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਭਾਈ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਪਤੰਗ ਜੀ ਦੀ ਸੋਚ ਨਿਵੇਕਲੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਸਿਆਣਾ ਅਤੇ ਸੁਲਝਿਆ ਕੀਰਤਨੀਆ ਹੈ ਇਸ ਨਾਲ ਰਹਿ ਕੇ ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਸਿੱਖੇਗਾ ਹੀ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਬੇਟਿਆਂ ਨੂੰ ਉਚੇਰੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਰਾਮਪੁਰ ਯੂ.ਪੀ. ਵਾਲਾ ਫ਼ਾਰਮ ਇਸੇ ਲਈ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਆਪ ਆਪਣੇ ਨਿਮਰ ਅਤੇ ਮਿਲਾਪੜੇ ਸੁਭਾ ਕਾਰਨ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਲ ਜਿੱਤ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਥੇਦਾਰ ਸ਼ਰਮ ਸਿੰਘ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਅਬਨਾਸ਼ੀ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਆਦਿ ਸਨ।

ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਆਪਣਾ ਸਫ਼ਰੀ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਨਾਲ ਰਖਦੇ - ਜਿਥੇ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਭਾਈ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਪਤੰਗ ਮਹਿਜ਼ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸੰਸਥਾ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਦਾਚਾਰੀ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਜੀਉਤਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਥਾਇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਓਹ ਧਨਵੰਤ ਕੁਲਵੰਤੁ ਪਤਿਵੰਤੁ ॥

ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ ਜਿਸੁ ਰਿਚੈ ਭਗਵੰਤੁ ॥ (ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ, ਮਹਲਾ ੫, ੨੯੪)

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜਾ

*ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ 31 ਮੁੱਖ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜਾ ਦਾ ਸੱਤਵਾਂ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸਨਾਤਨੀ ਬਾਣੀ ਰੂਪ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਚਉਪਦਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਤਿਪਦਾ ਬਾਣੀ ਰਚਨਾ ਦਰਜ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਇਹ ਚਉਪਦਾ ਕਾਵਿਕ ਪਖੇਂ ਵਿਲਖਣਤਾ ਰਖਦਾ ਹੈ।

ਦੂਤਨ ਸੰਗਰੀਆ ॥ ਭੁਇਅੰਗਨਿ ਬਸਰੀਆ ॥ ਅਨਿਕ ਉਪਰੀਆ ॥ 1 ॥

ਤਉ ਮੈ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਰੀਆ ॥ ਤਉ ਸੁਖ ਸਹਜਰੀਆ ॥ 1 ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਮਿਥਨ ਮੋਹਰੀਆ ॥ ਅਨ ਕਉ ਮੇਰੀਆ ॥ ਵਿਚਿ ਘੁਮਨ ਘਿਰੀਆ ॥ 2 ॥
ਸਗਲ ਬਟਰੀਆ ॥ ਬਿਰਖ ਇਕ ਤਰੀਆ ॥ ਬਹੁ ਬੰਧਹਿ ਪਰੀਆ ॥ 3 ॥
ਥਿਰੁ ਸਾਧ ਸਫਰੀਆ ॥ ਜਹ ਕੀਰਤਨੁ ਹਰੀਆ ॥ ਨਾਨਕ ਸਰਨਰੀਆ ॥ 4 ॥ 1 ॥

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਦ ਰਚਨਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਹਰਿ ਕੀ ਗਤਿ ਨਹਿ ਕੋਊ ਜਾਨੈ

ਜੋਗੀ ਜਤੀ ਤਪੀ ਪਚਿ ਹਾਰੇ ਅਰੁ ਬਹੁ ਲੋਗ ਸਿਆਨੇ ॥ 1 ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਕਤ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਸਿਕ ਛੰਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲੋਕ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਤਮ ਨਮੂਨਾ ਹੈ।

ਹਉ ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿਨੁ ਕਉ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁੜੀਏ

ਜਿਨੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰੋ ਰਾਮ ॥

ਬਿਹਾਗੜਾ ਰਾਗ ਅਧੀਨ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਚਨਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਵਧੁ ਸੁਖੁ ਰੈਨੜੀਏ ਪ੍ਰਿਅ ਪ੍ਰੇਮੁ ਲਗਾ ॥

ਘਟੁ ਦੁਖੁ ਨੀਦੜੀਏ ਪਰਸਉ ਸਦਾ ਪਗਾ ॥

ਇਸ ਰਾਗ ਅਧੀਨ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਛੰਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਜਿਥੇ ਕਾਵਿਕ ਪਖੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ ਉਥੇ ਗਾਇਨ ਪਖੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਹਜ ਭਰਪੂਰ ਚਲਨ ਗਾਇਨ ਪਖੋਂ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟਤਾ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤਕ ਨੁਕਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਛੰਤਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੂਲ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗਾਇਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਕਾਇਮ ਰਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪਦਿਆਂ ਅਤੇ ਛੰਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਗੀਤ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਰਹੀਏ, ਇਸ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਸਰੂਪ ਅਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਵਿਗਾੜ ਰਹੇ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜਾ ਵਿਚ ਮਹਲਾ 4 ਦੀ ਵਾਰ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਚਨਾ ਹੈ।

ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜਾ ਨੂੰ ਦੇਸੀ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਵਿਕਸਤ ਰਾਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬਿਹਾਗ ਅਤੇ ਖਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਵਲੀਆਂ ਦੇ ਸੁਰਾਤਮਕ ਸੰਯੋਜਨ ਤੋਂ ਸਰੂਪਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਵਲੀਆਂ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਅੰਗ ਵਿਚ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਗਾਇਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖਿੜਦਾ ਹੈ।

ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਨੇ ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਮਾਰੂ ਅਤੇ ਕੇਦਾਰਾ ਰਾਗ ਤੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜਾ ਦੇ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਦੋ ਸਰੂਪ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਮਧਿਅਮ ਤੇ ਦੂਜੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਨਿਸ਼ਾਦ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋਵੇਂ ਨਿਸ਼ਾਦ ਵਾਲਾ ਸਰੂਪ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਮਿਲੀ ਖੋਜ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਖਮਾਜ ਅੰਗ ਨਾਲ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ, ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਰਾਗ ਨਿਰਣਾਇਕ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਮਿਊਜ਼ੀਕਾਲੋਜੀ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ: ਬਿਲਾਵਲ ਥਾਟ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਨਿਸ਼ਾਦ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਆਰੋਹ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਭ ਅਤੇ ਪੈਵਤ ਵਰਜਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹ ਸੰਪੂਰਨ

ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸ ਦੀ ਜਾਤੀ ਔੜਵ-ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਵਾਦੀ ਗੰਧਾਰ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦੀ ਨਿਸ਼ਾਦ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਗਾਇਨ ਸਮਾਂ ਰਾਤ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਹਿਰ ਹੈ।

ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਬਿਹਾਗੜਾ ਰਾਗ ਨੂੰ ਬਿਲਾਵਲ ਥਾਟ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰਖਦਿਆਂ ਰਾਗ ਬਿਹਾਗ ਵਿਚ ਕੋਮਲ ਨਿਸ਼ਾਦ ਅਤੇ ਤੀਬਰ ਮਧਿਅਮ ਦੁਰਬਲ ਕਰਕੇ ਬਿਹਾਗੜਾ ਰਾਗ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਵੀਕਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਵਾਦੀ ਸੁਰ ਗੰਧਾਰ, ਸੰਵਾਦੀ ਕੋਮਲ ਨਿਸ਼ਾਦ ਅਤੇ ਅੰਤਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ੁੱਧ ਨਿਸ਼ਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦਸਦਿਆਂ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮੱਧ-ਰਾਗ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਆਰੋਹ : ਨੀ (ਮੰਦਰ ਸਪਤਕ) ਸ ਗ, ਮ ਪ ਨੀ ਸ (ਤਾਰ ਸਪਤਕ); ਅਵਰੋਹ : ਸ (ਤਾਰ ਸਪਤਕ) ਨੀ ਧ ਪ, ਨੀ (ਕੋਮਲ) ਧ ਪ, ਧ ਗ ਮ ਗ, ਰੇ ਸ; ਮੁੱਖ ਅੰਗ : ਗ ਮ ਪ, ਨੀ(ਕੋਮਲ) ਧ ਪ, ਧ ਗ ਮ ਗ, ਰੇ ਸ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦੇ ਆਰੋਹ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਭ ਪੈਵਤ ਵਰਜਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਅਵਰੋਹ ਵਿਚ ਕੋਮਲ ਨਿਸ਼ਾਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਰਾਗ ਧਿਆਨ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਦੁੱਤੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸੰਮੇਲਨਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਦੌਰਾਨ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਬੋਧਰਾਜ ਦੇ ਭਰਵੇਂ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਉਪਰਾਂਤ ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜਾ ਦਾ ਇਹ ਚਿੱਤਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ ਜੋ ਚਿਤਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਬੋਧਰਾਜ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ (ਕੰਪੋਜ਼ ਕਰਕੇ) ਸੁਰਲਿਪੀ ਬੱਧ ਰੂਪ (ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਨੋਟੇਸ਼ਨ) ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਹੈ। ਬਿਹਾਗੜਾ ਰਾਗ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਲਿਪੀ ਬੱਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਦੂਜਾ); ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਰਾਗ ਰਤਨਾਵਲੀ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਰਾਗ ਰਤਨਾਵਲੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਰਾਗ ਰਤਨਾਵਲੀ; ਸੰਤ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਗੰਧਰਵ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਸੁਰ ਸਿਮਰਨ ਸੰਗੀਤ (ਭਾਗ ਚੌਥਾ); ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ - ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰੀਤ ਰਤਨਾਵਲੀ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਦੂਜਾ); ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਰਾਗ ਰਤਨਾਕਰ; ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਣ; ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸਾਗਰ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪਰਮਜੋਤ ਸਿੰਘ, ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੁਰਲਿਪੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਚੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਵਡਮੁੱਲਾ ਸਰਮਾਇਆ ਹਨ।

ਰਾਗ ਬਿਹਾਗੜਾ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਅਸੀਂ www.gurmatsangeetpup.com, www.sikh-relics.com, www.jawadditaksal.org, www.vismaadnaad.org ਵੈਬਸਾਈਟਸ ਤੋਂ ਸਰਵਣ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਚੰਦਨ, ਪ੍ਰੋ. ਪਰਮਜੋਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾ. ਗੀਤਾ ਕੌਰ ਪੈਂਤਲ ਨੇ ਬਾਖੂਬੀ ਗਾਇਆ ਹੈ।

* ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਮੁਖੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਚੇਅਰ -
ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਰਾਗ ਸ਼ੁਧ ਭੈਰਵੀ - (ਕਹਿਰਵਾ ਤਾਲ)

ਸੁਰਲਿਪੀ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ

Website: <http://www.gurbaniraags.com>

ਇਹ ਰਾਗ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਗਾਇਆ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਪੂਰਨ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਸੁਰ ਕੋਮਲ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਵੇਰ ਦੇ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਮਸ ਵਾਦ-ਸੰਵਾਦ ਹੈ - ਇਸ ਤਰਾਂ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ ਪਰ ਗੁਣੀ ਗਾਇਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਭੈਰਵੀ ਨੂੰ ਸਜਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਚਾਲ: ਧ੍ਰੁ ਨ੍ਰੁ ਸ ਰੁ ਸ, ਨ੍ਰੁ ਸ - ਗੁ - ਰੁ ਸ, ਸ ਨ੍ਰੁ ਧ੍ਰੁ ਪ੍ਰ, ਮੁ ਪ੍ਰ ਧ੍ਰੁ ਨ੍ਰੁ ਸ ਰੁ ਸ, ਗੁ ਮ ਰੁ - ਸ, ਨ੍ਰੁ ਸ ਗੁ ਮ ਪ, ਪ ਧੁ ਮ ਪ ਗੁ - ਮ ਗੁ ਰੁ ਸ, ਗੁ ਮ ਧੁ ਨੁ ਧੁ ਨੁ ਸੰ, ਸੰ ਨੁ ਧੁ ਨੁ ਧੁ ਪ, ਧੁ ਮ ਪ ਗੁ - ਮ ਰੁ - ਰੁ ਸ, ਗੁ ਮ ਧੁ ਨੁ ਸੰ ਰੁ ਸੰ - ਧੁ ਨੁ ਸੰ ਮੰ ਗੁ ਰੁ ਸੰ, ਸੰ ਨੁ ਧੁ ਪ ਮ ਗੁ - ਮ ਗੁ ਰੁ - ਸ।

ਅਸਥਾਈ

ਸ	ਗੁ	ਗੁ	-	ਰੁ	-	ਗੁ	ਰੁ	ਸ	ਸ	-	ਰੁ	ਨ੍ਰੁ	-	-	-
ਬ	ਲਿ	ਹਾ	ੜ	ਰੀ	ੜ	ਤਿ	ਨਾ	ਗੁ	ਰ	ੜ	ਸਿ	ਖਾਂ	ੜ	ੜ	ੜ
ਨ੍ਰੁ	ਸ	ਸ	ਗੁ	ਗੁ	ਮ	ਮ	ਪ	ਮ	ਗੁ	ਰੁ	ਸ	ਸ	-	-	-
ਬ	ਲਿ	ਹਾ	ੜ	ਰੀ	ੜ	ਤਿ	ਨਾਂ	ਗੁ	ਰ	ੜ	ਸਿ	ਖਾ	ੜ	ੜ	ੜ
ਸ	ਮ	ਮ	ਮ	ਮ	ਗੁ	ਮ	ਪ	ਮ	ਗੁ	ਰੁ	ਸ	ਸ	-	ਸ	-
ਜਾ	ਇ	ੜ	ਜਿ	ਨਾ	ੜ	ਗੁ	ਰ	ਦ	ਰ	ਸ	ਨ	ਡਿ	ੜ	ਠਾ	ੜ
ਸ	ਗੁ	ਗੁ	ਗੁ	ਰੁ	ਰੁ	ਰੁ	ਸ	ਸ	ਸ	-	ਰੁ	ਨ੍ਰੁ	-	-	-
ੜ	ਬ	ਲਿ	ਹਾ	ਰੀ	ੜ	ਤਿ	ਨਾ	ਗੁ	ਰ	ੜ	ਸਿ	ਖਾ	ੜ	ੜ	ੜ
ਨ੍ਰੁ	ਸ	ਸ	ਗੁ	ਗੁ	ਮ	ਮ	ਪ	ਮ	ਗੁ	ਰੁ	ਸ	ਸ	-	-	-
ਬ	ਲਿ	ਹਾ	ੜ	ਰੀ	ੜ	ਤਿ	ਨ	ਗੁ	ਰ	ੜ	ਸਿ	ਖਾ	ੜ	ੜ	ੜ
x				0				x				0			

ਅੰਤਰਾ

ਪ	ਪ	ਪ	-	ਪ	-	ਪ	ਧੁ	ਨੁ	ਧੁ	ਨੁ	ਧੁ	ਪ	ਮ	ਗੁ	-	
ਬ	ਲਿ	ਹਾ	ੜ	ਰੀ	ੜ	ਤਿ	ਨਾਂ	ਗੁ	ਰ	ੜ	ਸ	ਖਾਂ	ੜ	ੜ	ੜ	
ਪ	ਸੰ	ਸੰ	-	ਸੰ	ਨੁ	ਸੰ	ਨੁ	ਧੁ	ਧੁ	ਨੁ	ਧੁ	ਪ	ਪ	ਪ	-	
ਪੈ	ੜ	ਰੀ	ੜ	ਪੈ	ੜ	ਗੁ	ਰ	ਸ	ਭਾ	ੜ	ੜ	ਬ	ਹਿ	ਠਾ	ੜ	
ਪ	ਨੁ	ਧੁ	-	ਪ	-	ਮ	ਮ	ਗੁ	ਗੁ	ਮ	ਪ	ਮ	ਮ	ਮ	-	
ਪੈ	ੜ	ਰੀ	ੜ	ਪੈ	ੜ	ਗੁ	ਰ	ਸ	ਭਾ	ੜ	ੜ	ਬ	ਹਿ	ਠਾ	ੜ	
ਨ੍ਰੁ	ਨ੍ਰੁ	ਸ	ਸ	ਗੁ	ਰੁ	-	ਗੁ	ਮ	ਪ	ਮ	ਗੁ	ਰੁ	ਸ	-	ਸ	-
ਜ	ਇ	ੜ	ਜਿ	ਨਾ	ੜ	ਗੁ	ਰ	ਦ	ਰ	ਸ	ਨ	ਡਿ	ੜ	ਠਾ	ੜ	
x				0				x				0				

ਸੁਰਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ

ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਸਿਖਾਂ ਜਾਇ ਜਿਨਾ ਗੁਰ ਦਰਸਨੁ ਡਿਠਾ।

I am sacrifice unto those Gursikhs who go to have the glimpse of the Guru.

ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਪੈਰੀ ਪੈ ਗੁਰ ਸਭਾ ਬਹਿਠਾ।

I am sacrifice unto those Gursikhs who touching the feet sit in the assembly of the Guru.

ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਬੋਲ ਬੋਲਦੇ ਮਿਠਾ।

I am sacrifice unto those Gursikhs who speak sweet.

ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਪੁਤ੍ਰ ਮਿਤ੍ਰ ਗੁਰਭਾਈ ਇਠਾ।

I am sacrifice unto those Gursikhs who prefer their fellow disciples to their sons and friends.

ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਜਾਣਨਿ ਅਭਿਰਿਠਾ।

I am sacrifice unto those Gursikhs who love the service to the Guru.

ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਆਪਿ ਤਰੇ ਤਾਰੇਨਿ ਸਰਿਠਾ।

I am sacrifice unto those Gursikhs who get across and make other creatures also swim across.

ਗੁਰਸਿਖ ਮਿਲਿਆ ਪਾਪ ਪਣਿਠਾ ॥੧॥

Meeting such Gursikhs, all the sins are removed.

(ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ : ਵਾਰ ੧੨ ਪਉੜੀ ੧)

EPDM/PVC/TPE/TPR/ EXTRUDED WEATHER STRIPS - PLASTIC MOULDED PARTS - NITRILE/ EPDM FOAM INSULATION

ALP OVERSEAS PVT. LTD.
(RUDRAPUR, UK)

ALP NISHIKAWA CO. PVT. LTD.
(JAIPUR, INDIA)

ALP AEROFLEX INDIA P. LTD.
(INDIA, UP)

ALP PLASTICS PVT. LTD.
(GURGAON, HARYANA)

ALP POLYMER PARK PVT. LTD.
(JODALKOTA, RAJASTHAN)

Achieving new bench mark

The 1st Choice of Customer
OEM SUPPLIERS TO:

Corporate Office:
Plot No. 32, Sec-18 HUDA, Gurgaon- 122 015 Haryana, INDIA Tel: +91-124-4731500/600 Fax: +91-124-4731598/599, 4731698/699
E-mail: marketing@alpoverseas.com, Web: www.alpgroup.in

Registered Office: 'Ambros House', 25/31, East Patel Nagar, New Delhi - 110 008 INDIA | CIN: U99999DL1996PTC080083